1ο – ΟΙ ΡΙΖΕΣ

Ο τόπος και ο χρόνος

Τον δεκαπενταύγουστο το χωριό μου έχει το ετήσιο πανηγύρι του προς τιμήν της Κοίμησης της Θεοτόκου, στην οποία είναι ταγμένο το Μοναστήρι μας, ένα μοναστήρι χιλίων ετών, που

δεσπόζει στην άκρη του λόφου, σημαδεμένο από χρόνους παλιούς, φορτωμένο με θρύλους και βουβή ιστορία.

Τη μέρα αυτή πολλοί κάτοικοι των γύρω περιοχών έρχονται πρωί-πρωί για να λειτουργηθούν. Όσοι έχουν συγγενείς στο χωριό μας μένουν για να τους φιλέψουν το μεσημέρι, ενώ οι υπόλοιποι επισκέπτες γυρίζουν στα χωριά τους μετά τη λειτουργία. Από την τουρκοκρατία μέχρι τις μέρες μας είναι ένα χρονικό σημείο, που αυτός ο απόμερος και ξεχασμένος βουνίσιος τόπος ζωντανεύει μετά τον λήθαργο και το μούδιασμα του χειμώνα, την πάλη με τη φτώχεια και τα κυρίαρχα στοιχειά της φύσης. Ακόμη και σήμερα τη μέρα αυτή σμίγουν ξανά οι οικογένειες, με την επιστροφή όσων μετανάστευσαν στις πόλεις ή αυτοεξορίστηκαν στην ξενιτιά, κουβαλώντας στο σεντούκι τους τον γλυκόπικρο νόστο. Μέσα σε μια απίστευτη κινητικότητα, το χωριό μετρά ξανά τις δυνάμεις του: πόσοι έφυγαν από τη ζωή,

ποιους χτύπησε η μοίρα, ποια είναι τα νέα του παιδιά, οι νύφες και οι γαμπροί, ποια η προκοπή και το καμάρι τους.

Τα χωριά της περιοχής μας, δυσπρόσιτα και κρυμμένα στις αλλεπάλληλες βουνοπλαγιές ανάμεσα στην Καλαμπάκα, το Μέτσοβο και τα Γρεβενά, δοκιμάστηκαν από τους πολέμους, τον εμφύλιο, τη φτώχεια, τον ξεριζωμό της ξενιτιάς, την απομόνωση και την εγκατάλειψη μέχρι και τη μεταπολίτευση του '74.

Οι Γερμανοί δεν μπόρεσαν να κατακτήσουν τα χωριά της περιοχής μας, κατάφεραν όμως να τα λεηλατήσουν και να κάψουν τα σπίτια τους με το πέρασμά τους.

Ήταν το 1943, έξι μήνες πριν από το πανηγύρι του Δεκαπενταύγουστου, όταν ένα Ιταλικό σύνταγμα στρατοπέδευσε στην Καλαμπάκα κι έστειλε φιρμάνι σε όλα τα γύρω χωριά να συγκεντρώσουν και να στείλουν τρόφιμα και τις σοδειές τους. Οι αντιστασιακές οργανώσεις, έχοντας βιώσει την αγανάκτηση όλων των κατοίκων των γύρω χωριών, απάντησαν με τον τρόπο τους *«Μολών Λαβέ».* Έτσι, στις 11 Φλεβάρη του 1943, ένα τάγμα από 350 περίπου βαριά οπλισμένους Ιταλούς στρατιώτες ξεκίνησαν για να εισβάλουν στα χωριά μας, να λεηλατήσουν ό,τι βρουν και να κάψουν τα σπίτια από εκδίκηση, αφού οι χωρικοί αρνούνταν με αυτό το «θράσος» να παραδώσουν το βιος τους.

Όλοι οι κάτοικοι των γύρω χωριών (που «οι αστοί τους έλεγαν χωριάτες» και οι τότε μαρξιστές τους υποτιμούσαν, καθώς προόριζαν για τα πρωτεία του αγώνα τους «εξαθλιωμένους εργάτες» των βιομηχανικών κέντρων) ξεσηκώθηκαν αυθόρμητα. Χωρίς δεύτερη σκέψη, με μια πρωτόγνωρη σύμπνοια και ορμή, με ό,τι έβρισκαν πρόχειρο. Με μαχαίρια, τσεκούρια, καραμπίνες και ελάχιστα όπλα, που τα είχαν μόνον όσοι συμμετείχαν σε αντιστασιακές οργανώσεις, τούς έστησαν ενέδρα. Ήταν ένας άνισος αγώνας, ένα αξιοσημείωτο ιστορικό κατόρθωμα για τη νίκη του δίκιου, που είχε σαν αποτέλεσμα να σκοτωθούν 164 από τους Ιταλούς και οι υπόλοιποι 184 να συλληφθούν αιχμάλωτοι. Επτά Έλληνες αγωνιστές από τα χωριά μας σκοτώθηκαν στην αναμέτρηση αυτή, που θεωρείται και η πρώτη μάχη της Εθνικής Αντίστασης σε όλη την Ελλάδα, η γνωστή σε μας ως *«Μάχη της Μερίτσας»*. Το αξιοσημείωτο είναι ότι αυτοί οι «χωριάτες», όσο άγρια και αν πολέμησαν αμυνόμενοι για το βιος και την πατρίδα

τους, όχι μόνο δεν εκδικήθηκαν τους αιχμαλώτους, όπως έκαναν στον πόλεμο οι «πολιτισμένοι» Γερμανοί, αλλά περιέθαλψαν τους τραυματίες, τάισαν όλους τους αιχμαλώτους και τους παρέδωσαν στο σύνταγμά τους, χωρίς βία, με μεγαλοψυχία και κατανόηση, αφού, όπως πολλοί από τους πρωταγωνιστές της μάχης αυτής μού αφηγήθηκαν, ήταν και αυτοί παιδιά πατεράδων, θύματα μιας εθνικής σχιζοφρένειας. Αυτό το πνεύμα απεικονίζεται και στους στίχους ενός δημοτικού τραγουδιού της περιοχής μας. Το τραγούδι αναφέρεται στον καημό και τον πόνο τόσο της Ελληνίδας, όσο και της Ιταλίδας μάνας που χάνει το παιδί της και καταλήγει: για κάθε μάνα ο πόνος είναι ίδιος.

Η μάνα μου ήταν λεχώνα δυο ημερών σε αυτό το πανηγύρι του 1943. Το προηγούμενο Σάββατο το βράδυ είχε γεννήσει το δεύτερο γιο της και ήταν πολύ χαρούμενη, γιατί η Παναγιά τής χάρισε ένα ακόμη αγόρι. Όπως ακριβώς την παρακαλούσε γονατιστή χρόνια τώρα. Μετά από δέκα χρόνια έκανε το τρίτο της παιδί. Το πρώτο παιδί που είχε αποκτήσει, ήταν και αυτό αγόρι, όμως στα τέσσερά του χρόνια έπαθε μηνιγγίτιδα, νεκρώθηκε ένα τμήμα του εγκεφάλου του κι έτσι «δεν έπαιρνε τα γράμματα», δεν μπορούσε να μορφωθεί, να συνεχίσει την από πάππου προς πάππο παράδοση της οικογένειας και να γίνει μορφωμένος παπάς ή και δάσκαλος, αν δεν ήθελε να πάρει τον δρόμο της ιεροσύνης.

Βαϊτσα ήταν το όνομά της. Παπαδοκόρη, η μικρότερη από τις τέσσερις κόρες του Παπαβαγγέλη. Ψηλή, σαν κυπαρίσσι ήταν το κορμί της, με μακριά ξανθά μαλλιά, που κάλυπταν όλη την πλάτη, με γαλανά μάτια, που πάντα περιφρονούσε, γιατί δεν έβγαιναν στις μαυρόασπρες φωτογραφίες και το πρόσωπό της φαινόταν σκοτεινό.

Ήταν το ωραιότερο πανηγύρι της ζωής της. Πριν από πέντε χρόνια είχε πάθει οξείς ρευματισμούς, που της προξένησαν βλάβη στην καρδιά. Γι' αυτό και κινδύνεψε η ζωή της από τούτη τη γέννα. Αδιαφόρησε όμως για όλους τους κινδύνους με τη βεβαιότητα ότι η Παναγιά θα της χάριζε αγόρι, που θα ξεχώριζε από τα άλλα.

Μέσα στις πρώτες δυο μέρες ο γιος της το έδειξε. Κανένας από τους επισκέπτες που φιλοξένησαν στο πανηγύρι δεν πήρε είδηση ότι υπήρχε μωρό στο σπίτι. «Να το πρώτο σημάδι», σκέφτηκε. «Αυτό το μωρό δεν κλαίει όπως τα άλλα. Ήρθε στον κόσμο ήρεμο, ήσυχο, ξεχωριστό, δεν ενοχλεί τους άλλους, με μια αξιοπρέπεια!».

Η προσδοκία της είχε ήδη αρχίσει να εκπληρώνεται με μια πρόκληση απέναντι στη μοίρα, στους καιρούς της απόλυτης φτώχειας και της κατοχής. Και από τότε, έψαχνε στον γιο της να βρει το παραμικρό σημάδι που θα επιβεβαίωνε αυτή της την προσδοκία.

Βαριά ήταν η κληρονομιά που κουβαλούσε πάνω της. Ήταν παράδοση της οικογένειας τα αγόρια τους να μορφώνονται και να γίνονται παπάδες ή δάσκαλοι, κάτι σαν ένα καθήκον εθνικό, που κρατούσε από τα βάθη της τουρκοκρατίας και συνδεόταν με τους τρόπους της επιβίωσής τους. Δεν ήξερε άλλον τρόπο. Μάλιστα τότε τα κορίτσια δεν πήγαιναν στο σχολείο. Ο πατέρας της όμως, ο Παπαβαγγέλης, ήθελε να μορφώνονται και τα κορίτσια του, όπως και τα αγόρια. Πήγε στον δάσκαλο του χωριού και του είπε:

– Δάσκαλε, από αύριο οι δικές μου οι κόρες θα έρχονται στο σχολείο.
– Μα τι λες παπά μου, λέει ο δάσκαλος, αυτό δεν ξέρω αν απαγορεύεται ή όχι, μα είναι άγραφος νόμος να μην έρχονται στο σχολείο τα κορίτσια. Δεν είχα ποτέ στη ζωή μου μαθήτριες στο σχολείο μου. Το θεωρείς λογικό να είναι μαζί με τα αγόρια;
– Δεν ξέρω εγώ τι λέει ο νόμος, αν το απαγορεύει ή όχι, από αύριο το πρωί οι κόρες μου θα κάθονται στα θρανία του σχολείου, διαφορετικά μην πατήσεις στην εκκλησιά για να σε κοινωνήσω. Αν έρθει ο επιθεωρητής, θα τον αναλάβω εγώ. Νομίζω όμως ότι θα το επιτρέψει, έχει ανοικτό μυαλό. Ευκαιρία να ανοίξει και το δικό σου. Αν ήμουν εγώ στη θέση σου, θα έπαιρνα μόνος μου την πρωτοβουλία και θα παρακαλούσα τους γονείς του χωριού να στέλνουν τα κορίτσια στο σχολείο.
– Καλά, παπά μου, στείλε τις και πάρε συ την ευθύνη.

Τέσσερα χρόνια ήταν τότε το Δημοτικό σχολείο. Στα τέσσερα

χρόνια, και μάλιστα μέσα στους πολέμους, τι γράμματα να μάθει κανείς! Όταν η μάνα μου έγραφε καμιά επιστολή συνήθιζε να αυτοσαρκάζεται. «Εγώ δεν πρόλαβα να μάθω ορθογραφία, ούτε να ασκηθώ στο γράψιμο. Μόνο καμιά επιστολή γράφω πότε - πότε και δεν ξέρω πού γράφεται το γιώτα, πού το έψιλον-γιώτα και πού το όμικρον-γιώτα. Τα γράφω όλα με γιώτα και ξεμπερδεύω», μου έλεγε.

Ο πρόγονός μου και ο Αγάς

Πολλές φορές είχα ακούσει από τον παππού και τη μάνα μου για τους προπάτορές μας. Ήταν νομίζω μια συνειδητή προσπάθεια για να έχει η ύπαρξή μας ρίζες. «Το δέντρο για να ζήσει χρειάζεται να έχει ρίζες», συνήθιζε να μου λέει ο παππούς μου. «Το ίδιο κι εμείς: χωρίς ρίζες είμαστε κούτσουρα που δε βλασταίνουν, δεν καρποφορούν».

Η προγονική μνήμη μεταλαμπαδευόταν από το σημείο εκείνο που πήγαινε να σβήσει η προηγούμενη. Υπήρχε όμως μια μικρή φλόγα που τρεμόσβηνε και ο Παπαστάμος, ο προ-προ-προ-πάππους μου, τη φύσηξε ενεργά να μη σβήσει.

Ο Παπαστάμος ήταν γιος ενός προύχοντα χριστιανού από την Κόνιτσα της Ηπείρου. Έξι αγόρια και μια κόρη είχε ο πατέρας του. Ο Τάκης, ο ξάδερφός μου ο δάσκαλος, αναφέρει στα απομνη-μονεύματά του ότι τα αγόρια ήταν επτά, αν και αυτό για μένα δεν έχει και τόση σημασία. Δεν γνωρίζω το όνομα του πατέρα του Παπαστάμου. Στις αφηγήσεις του παππού και της μάνας μου θυμάμαι μόνο τη φράση «ο πατέρας του Παπαστάμου» όταν αναφέρονταν σε αυτόν και υπολόγιζαν ότι ζούσε ακόμη στους δύσκολους καιρούς της τουρκοκρατίας, λίγο πριν την επανά-σταση του ’21, γύρω στα 1760.

Ο πατέρας του Παπαστάμου, λοιπόν, είχε αποκτήσει έξι αγόρια και ήθελε να έχει και μια κόρη. Το έβδομό του παιδί ήταν κόρη. Πανέμορφη, μοναχοκόρη ανάμεσα σε έξι παλικάρια. Ήταν το λουλούδι του σπιτιού και τα αδέρφια της την καμάρωναν για τον χαρακτήρα και την ομορφιά της. Πάντα τη συνόδευε ένας από τους αδερφούς της, όταν πήγαιναν στη λειτουργία κάθε Κυριακή. Και τα αγόρια του χωριού δεν ξεκολλούσαν τα μάτια τους από πάνω της.

Μια μέρα, την ώρα που έβγαιναν από την εκκλησιά, περνούσε ο Τούρκος ο Αγάς και βλέποντάς την θαμπώνεται από την ομορφιά της και λέει στον πατέρα της:

– Δική σου κόρη είναι αυτή η νεράιδα άρχοντά μου;
– Ναι, Αγά μου, δικιά μου.
– Να σου ζήσει άρχοντά μου. Θα τα πούμε κάποια στιγμή, μουρμούρισε κι έδωσε μια βιτσιά στο άλογό του κι εξαφανίστηκε.

Ψύλλοι μπήκαν στα αυτιά του προύχοντα μετά από αυτό που είπε ο Αγάς. Πήγε σπίτι του και σκεφτόταν και μονολογούσε: «Του άρεσε η κόρη μου του αλλόθρησκου και φοβάμαι τι έχει βάλει με τον νου του». Διαισθάνθηκε ότι μπορεί να τη ζητούσε για γάμο να την έχει στο χαρέμι του, έτσι όπως του έκανε την ερώτηση. Ήταν σύνηθες το φαινόμενο, αλλόθρησκοι αφεντάδες να απαιτούν να κοιμούνται εκείνοι με τις κόρες την πρώτη νύχτα του γάμου τους ή να τις παίρνουν στο χαρέμι τους.

Το πρώτο βράδυ δεν μπόρεσε να κοιμηθεί καθόλου. Πέρασαν μερικές μέρες, χωρίς να έχει καμιά ενόχληση. «Ευτυχώς που αυτοί οι φόβοι είναι της φαντασίας μου» σκέφτηκε. Τέτοιες σκέψεις κάνει κανείς, όταν πάνω από το κεφάλι του έχει τον κατακτητή. Όταν άλλοι θέλουν να τον κρατούν υποταγμένο. «Θεέ μου, σε ευχαριστώ που ήταν όλα της φαντασίας μου», έλεγε μέσα του. Την επόμενη μέρα όμως, ήρθε το μαντάτο από τον Αγά να πάει να τον επισκεφτεί.

Σάλεψε για λίγο το μυαλό του και πήρε τους δρόμους κι έφτασε πέρα στα αμπέλια του συλλογιζόμενος για το κακό που τον βρήκε. Τώρα πια ήταν βέβαιος πως αυτό που θα του ανακοίνωνε ο Αγάς θα ήταν η απόφασή του να παντρευτεί την μονάκριβη κόρη του. Μα είναι δυνατόν να αφήσει να γίνει τέτοιο πράγμα; Να αλλαξοπιστήσει η κόρη του και να τουρκέψει;

Φίδια τον ζώνανε όλη αυτή την ώρα που έκανε τον περίπατο. Σταμάτησε σε έναν βράχο και αγνάντεψε τα χωράφια του, τα αμπέλια και όλο του το βιος. Το βλέμμα του χάθηκε πέρα στους λόφους με τα καρποφόρα δέντρα, τις πυκνές φυλλωσιές των αμπελιών του και τα φρεσκοσκαμμένα αυλάκια που διέσχιζαν όλο τον αμπελώνα και σκίρτησε η άλλη πλευρά της ύπαρξής του, αυτή

που έχει τις ρίζες της στα δικά του δημιουργήματα.

Σε μια στιγμή, φώτισε το μυαλό του και αναθάρρησε. «Τι μαύρες σκέψεις κάνω», μονολογούσε. «Ο Αγάς θα με θέλει για το ζήτημα μιας εκκρεμότητας που έχω με έναν Τούρκο γείτονα για κτηματικές διαφορές». Πετάχτηκε όρθιος και με δρασκελιές μεγάλες βρέθηκε στον Αγά.

– Καλημέρα Αγά μου, τι μπορώ να κάνω για σένα;
– Να μου δώσεις την κόρη σου να την παντρευτώ.

Οι μαύρες σκέψεις βγήκαν αληθινές. Μόλις άκουσε την επιθυμία του Αγά θα πρέπει να θέριεψε το θηρίο μέσα του, αλλά δεν έχασε την ψυχραιμία του. Ήδη είχε καλλιεργήσει στο μυαλό την απόφασή του, ίσως και να την είχε πάρει εξ' αρχής. Νηφάλια λοιπόν και κατασταλαγμένα λέει:

– Τι μου ζητάς Αγά μου, να αλλαξοπιστήσει η κόρη μου;
– Όχι άρχοντά μου, έχει το δικαίωμα να μην αλλαξοπιστήσει.
– Αλλά τα εγγόνια μου θα είναι όλα Τούρκοι - Μουσουλμάνοι;
– Και βέβαια άρχοντά μου. Ξεχνάς ότι μαζί μου θα ζήσει σε παράδεισο;
– Όχι σε παράδεισο, σε χαρέμι εννοείς Αγά μου.
– Δεν θέλεις το καλό των παιδιών σου; Εσύ θα είσαι συγγενής μου και θα έχεις τη δύναμη να πλουτίσεις ακόμα περισσότερο. Τα παιδιά σου θα έχουν ό,τι ζητήσουν από μένα. Δεν μπορείς να καταλάβεις ότι αυτό είναι τύχη βουνό για όλους σας;
– Την ερωτεύθηκες Αγά μου που την είδες, αλλά περίμενε λίγο, μπορεί να σου περάσει. Έρωτας είναι αυτός.
– Όχι Άρχοντά μου, εγώ θα την πάρω οπωσδήποτε.

Το μυαλό του σάλεψε και πάλι. Κατακτητής είναι ο Αγάς, ό,τι θέλει κάνει. Μα κι εγώ είμαι χριστιανός. Τι θα μου πει ο Θεός, ότι άφησα τους απογόνους μου να αλλαξοπιστήσουν;

– Καλά Αγά μου, να το συζητήσουμε. Να ρωτήσω και την κόρη μου και τα παιδιά μου.

Βαρύ το τίμημα

Νηφάλιος σηκώθηκε και τα πόδια του έτρεμαν, όμως την απόφασή του την είχε ήδη πάρει. «Εγώ την κόρη μου δεν θα τη βάλω σε χαρέμι και ούτε τους απογόνους μου θα τους τουρκέψω, μάλλον εσύ θα πεθάνεις Αγά μου. Ο Αβραάμ για να δείξει την αγάπη του στον Θεό, πήγε να θυσιάσει τον γιο του. Εγώ θα θυσιάσω τον Αγά», είπε μέσα του και αποχώρησε.

Μπαίνοντας μέσα στο σπίτι τον υποδέχτηκε η κόρη του. Παίρνει το σιγκούνι του πατέρα της κι εκείνος της λέει:

– Φέρε μου τσίπουρο, αλλά από εκείνο που είναι στο μικρό βαρέλι.

Αυτό το τσίπουρο το φύλαγε και δεν το άνοιγε μέχρι που να γίνει ο γάμος της κόρης του. Ο ίδιος δεν είχε πει αυτό το μυστικό σε κανέναν, εκτός από τη γυναίκα του. Η μάνα της όμως μια μέρα, όταν περνούσαν από το κατώγι, που ήταν στη σειρά τα βαρέλια με τα τσίπουρα και τα κρασιά, της είχε πει το μυστικό. Με το άκουσμα αυτό κλονίστηκε η κόρη κι ένα θλιμμένο ερώτημα ξεπρόβαλε στα χείλη της.

– Κάτι κακό συμβαίνει πατέρα; Το βλέπω στο πρόσωπό σου!

Το βλέμμα του άρχοντα καρφώθηκε πάνω της και είδε το γλυκόθωρο πρόσωπό της να αντιφέγγει σαν ολόγιομο αυγουστιάτικο φεγγάρι και το μυαλό του ανατρίχιασε, όταν έκανε τη σκέψη πως αυτό το κορίτσι θα παντρευόταν Τούρκο. «Θεέ μου τι κακό με βρήκε!».

Χωρίς να πει κουβέντα, έδωσε εντολή στην κόρη του να πει σε όλα της τα αδέρφια να μαζευτούν στον μεγάλο οντά αμέσως.

Μαζεύτηκαν όλα τα αδέρφια της και πήραν θέση στον οντά, όπως κάθονταν στις μεγάλες μαζώξεις για να συζητήσουν οικογενειακά θέματα, να συντονίσουν τις δουλειές τους στα χωράφια και να κάνουν συζητήσεις για τον χριστιανισμό, για την ελληνική επανάσταση, που όλο και πιο πολύ ζύγωνε. Είπε στην κόρη του να κλείσει την πόρτα και να αναχωρήσει. Χωρίς προλόγους, ανακοίνωσε κατευθείαν το δυσάρεστο νέο.

– Ο Αγάς θέλει πάση θυσία να παντρευτεί την αδελφή σας. Αυτό είναι για μας συμφορά και δεν μπορεί να γίνει. Με ειδοποίησαν πως το Σάββατο θα μας επισκεφτεί στο σπίτι ο Αγάς

για να συζητήσουμε το θέμα και - ποιος ξέρει - μπορεί και να θελήσει να την πάρει με το ζόρι! Εγώ θα προσπαθήσω να τον πείσω, ώστε να καταλάβει πως δεν μπορούμε να το δεχτούμε αυτό εμείς. Αν όμως δεν αλλάξει γνώμη, θα αναγκαστούμε να τον αφανίσουμε. Δεν έχουμε άλλον δρόμο. Εσείς, εν τω μεταξύ καλού-κακού, πάρτε έξι από τα μουλάρια, επιλέξτε ό,τι βιβλία θέλετε από τη βιβλιοθήκη και λίγα τρόφιμα για τον δρόμο. Τα βιβλία που θα πάρω εγώ τα έχω ήδη διαλέξει. Φορτώστε τα μουλάρια και κρυφά μην σας δει κανένας. Εγώ θα αναλάβω το δικό μας μουλάρι και θα πάρω και ορισμένα πράγματα της κόρης μου. Έχετε δυο μέρες στη διάθεσή σας. Εσείς, με φορτωμένα τα μουλάρια, θα είστε κάτω στο υπόγειο. Να έχετε ο καθένας σας από ένα τσεκούρι ή ό,τι άλλο βρείτε. Αν δεν μπορέσω να πείσω τον Αγά και τα πράγματα είναι άσκημα, θα χτυπήσω τρεις φορές με το τσιμπούκι στο πάτωμα, δήθεν για να αδειάσω τον καπνό. Όταν ακούσετε τους τρεις κτύπους, θα ανέβετε πάνω και θα σκοτώσετε τον Αγά και το ασκέρι του μαζί και θα φύγουμε. Εγώ με την κόρη μου κι εσείς, χωριστά ο καθένας, σε εφτά διαφορετικές κατευθύνσεις. Μην πάμε όλοι μαζί και μας πιάσουν, τουλάχιστον να σωθούν κάποιοι από μας. Γνωρίζω πως δεν υπάρχει πιο μεγάλος πόνος από το να στερηθούμε τη γη των προγόνων μας, αλλά δεν είναι δυνατόν να προδώσουμε τις αρχές μας.

– Πατέρα, λέει ένα από τα αγόρια του, γιατί να μην εξαφανιστούμε, χωρίς να σκοτώσουμε τον Αγά και να κινδυνέψουμε τη ζωή μας;

Με το άκουσμα αυτής της ερώτησης του γιού του, το βλέμμα του πατέρα άστραψε και αγρίεψε. Σηκώνεται πάνω από το κάθισμα, χτυπάει με το πόδι το πάτωμα με τέτοια δύναμη, που σείστηκε όλο το σπίτι και ακούστηκε τέτοιος αχός, που σπαρτάρησαν από φόβο οι καρδιές των αγοριών του.

Μετά, ξανακάθισε στο κάθισμά του και στο πρόσωπό του τρεμοσάλευε μια παράξενη ηρεμία, από αυτές που δείχνουν μεγάλη αποφασιστικότητα, αλλά και μια έκφραση απορίας, επειδή ο γιος του δεν είχε αντιληφθεί το νόημα της απόφασής του.

– Γνωρίζετε καλά ότι έχω δυο θυγατέρες. Την αδερφή σας και τη Λευτεριά. Από τον κατακτητή έχουμε ανεχτεί τόσα και τόσα. Θα ήμουν όμως άξιος της σκλαβιάς μου, αν άφηνα την κόρη μου να μπει στο χαρέμι ενός Τούρκου και να παραβώ τις αρχές των προγόνων μας. Γι' αυτό προτιμώ να ζήσω λεύτερος, ακόμη και αν χρειαστεί να πεθάνω. Το ξέρετε, ο Αγάς είναι πανίσχυρος. Δεν κάνει πίσω μέχρι να γίνει το δικό του. Θα βάλει ανθρώπους να μας βρουν, καθώς θα έχει θιγεί ο εγωισμός του. Με τι πρόσωπο τότε θα αντικρύσουμε τους δικούς μας, αν του το επιτρέψουμε; Και τι θα γίνει αν όλοι οι Ρωμιοί υποχωρούσαν στις ανήθικες απαιτήσεις των Αγάδων; Δεν έχετε ακουστά τόσους και τόσους που αντιστάθηκαν με τον ίδιο τρόπο στις πιέσεις του κατακτητή;[1] Κανείς δεν τους είπε αυτούς φονιάδες, μα παλικάρια, που όρθωσαν το ανάστημά τους στον εχθρό του λαού μας, για να του κόψουν τον αέρα και να αναγκαστεί να σέβεται τουλάχιστον τα θέματα της τιμής του γένους μας. Δεν έχουμε χρόνο για χάσιμο. Τα προνόησα όλα και θα τα κάνουμε όλα κατά πώς πρέπει.

Ο πατέρας για λίγο σώπασε. Τα αδέλφια αλληλοκοιτάχθηκαν για να δώσει ο ένας στήριγμα στον άλλον. Το αντιλήφθηκε αυτό ο πατέρας τους και συνέχισε.

– Ακούστε με. Στη ζωή σας θα πρέπει να ζείτε καλά, σύμφωνα με τις αξίες που κληρονομήσατε. Είναι στιγμές που, αν δεν είσαι έτοιμος να πεθάνεις, δεν μπορείς να ζήσεις ελεύθερος. Μόνο οι δειλοί σκέφτονται δουλικά και υποτάσσονται στον αφέντη τους. Όταν πρωτοεμφανίζεται το κακό, ή το ξεριζώνεις ή το αφήνεις να θεριέψει. Θα πρέπει όλοι μας αυτή τη στιγμή να αφήσουμε κατά μέρος τις οποιεσδήποτε αμφιβολίες και να απαλλαγούμε από τον φόβο και τις καταστροφικές σκέψεις. Διαφορετικά θα βρεθούμε στα δίχτυα του κατακτητή. Νικήστε τον φόβο βάζοντας στη θέση του την αγάπη. Η αγάπη που έχουμε όλοι για την αδερφή σας μας οδηγεί στην ελευθερία μας. Προτίθεμαι να προσφέρω όλη την περιουσία μου και όλα τα υπάρχοντά μου στον Αγά, όχι όμως να παραδώσω και την ηθική μας αξιοπρέπεια.

Αυτά είπε στους γιους του ο πατέρας και τούς έδωσε την εντολή να ζητήσουν από την αδελφή τους να έρθει μέσα.

Μόλις πρόβαλαν τα αδέλφια από την πόρτα, η κόρη προσπάθησε να διαβάσει τα βλέμματά τους και η θλίψη φούντωσε μέσα της, καθώς είδε πως κάτι πολύ σοβαρό και δυσάρεστο συνέβαινε. Σπαρτάρησε η καρδιά της κι ένιωσε παράξενα φτερουγίσματα στο στομάχι.

Ο πατέρας κάρφωσε το θλιμμένο και ξεχειλισμένο από τρυφερότητα βλέμμα του προς την πόρτα, για να δει την κόρη του να μπαίνει. Άνοιξε η πόρτα κι εκείνη πρόβαλε με λυτά τα μαλλιά της, σαν μια ανάλαφρη οπτασία με σκοτεινά σύννεφα μέσα στο στήθος της, που άναβαν αστραπές στα λαμπερά της μάτια. Με το που αντίκρισε την κόρη του, ο πόνος του γαλήνεψε και τα λόγια του έγιναν γλυκομίλητα και τρυφερά.

– Κορούλα μου, ο Αγάς ζήτησε να σε παντρευτεί.

Μόλις το άκουσε η κόρη του, ξαφνιάστηκε κι ένας πυρετός ανέβηκε στα μάγουλά της. Έβαλε με τον νου της τα χειρότερα. Της κόπηκε η αναπνοή και δεν μπόρεσε να αρθρώσει λέξη. Τα πόδια της τρεμούλιασαν και σωριάστηκε στο σοφά. Μετά κοίταξε στα μάτια τον πατέρα της, πήρε θάρρος και η φωνή της δυνάμωσε κάπως.

– Προτιμώ να αυτοκτονήσω, πατέρα, παρά να παντρευτώ τον Αγά.

Σηκώθηκε πάνω ο πατέρας, την πλησίασε και την αγκάλιασε. Πόσο υπερήφανος αισθανόταν με αυτό που είπε η αγαπημένη του κορούλα!

– Όχι κόρη μου, δεν θα χρειαστεί να αυτοκτονήσεις εσύ, ο Αγάς έχει ήδη «αυτοκτονήσει». Γάμο θέλει ο Αγάς; Θα τον έχει. Αλλά όχι με σένα.

Και της εξήγησε όλο το σχέδιο δράσης τους και δυο δάκρυα ανακούφισης και φόβου μαζί κύλησαν από τα μάτια της, καθώς άκουγε τις ορμήνιες του.

– Το Σάββατο το απόγευμα και όταν θα αρχίσει να βραδιάζει, θα κλειδωθείς στο δωμάτιό σου. Να έχεις τα απολύτως απαραίτητα πράγματα μαζί σου, τα υπόλοιπα θα τα έχω φροντίσει εγώ. Προσοχή όμως, να μη δείξεις με τη συμπερι-

φορά σου σε κανέναν ότι συμβαίνει κάτι το ασυνήθιστο και σοβαρό.

Στα εφτά σημεία του ορίζοντα

Μέχρι που να έρθει το Σάββατο, βαριά σιωπή καταπλάκωσε το σπίτι. Στα βλέμματα των αγοριών ήταν ζωγραφισμένη η αγωνία, που άφηνε όμως μια αχτίδα ελπίδας πως ίσως ο Αγάς και να λύγιζε μπροστά στην αποφασιστικότητα του πατέρα τους. Ίσως και η προσφορά της περιουσίας τους με αντάλλαγμα να παραιτηθεί από την αξίωσή του πάνω στις ζωές της οικογένειας, να έπιανε τόπο. Ποιος ξέρει; Περίεργο πράγμα όμως με αυτόν τον πατέρα τους, που συμπεριφερόταν σαν να μη συνέβαινε τίποτα. Σκεφτικός, αλλά συγκρατημένος, τώρα πια και ατάραχος. Μια φλόγα έκαιγε μόνο στα μάτια του, μια φλόγα γεμάτη αυτοπεποίθηση. Από πού άραγε να αντλούσε αυτή τη δύναμη;

Ήταν πολύ μορφωμένος ο πατέρας τους. Πάντα λογικός και ειρηνικός και του άρεσε να μαθαίνει από τα βιβλία. Είχε τη μεγαλύτερη βιβλιοθήκη στην περιφέρεια. Είχε και βιβλία στην αρχαία ελληνική γλώσσα και ήξερε να τα διαβάζει. Στις μαζώξεις που έκανε με τα παιδιά του έλεγε: «Πρώτα από όλα, είμαστε χριστιανοί, αλλά είμαστε και απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων. Δεν έχουμε καμιά σχέση με τους κατακτητές. Τίποτα καλό δεν πήραμε από αυτούς. Μας πήρανε την Πόλη, αλλά πάλι με χρόνια με καιρούς, πάλι δικιά μας θα είναι. Μια μέρα όλοι μας θα είμαστε λεύτεροι και δεν θα έχουμε τον Αγά πάνω από το κεφάλι μας».

Η κόρη άρχισε να ετοιμάζει τα λιγοστά πράγματά της και από τη μια μεριά ήταν θλιμμένη που θα άφηνε τον γνώριμο τόπο που μεγάλωσε, τις φίλες, το σπιτικό της και, από την άλλη, ήταν χαρούμενη, αφού από αύριο θα ήταν ελεύθερη να αγαπήσει τον άνδρα που θα ήθελε εκείνη και όχι να μείνει για πάντα κλεισμένη σε ένα χαρέμι.

Το Σάββατο ήρθε και όλοι τους έκαναν δήθεν πως ετοιμάζονταν για να κάνουν τραπέζι στον Αγά. Όλοι ήταν στις θέσεις τους τη συμφωνημένη ώρα. Ο πατέρας στον μεγάλο οντά, τα αδέρφια της, με τα μουλάρια φορτωμένα και με ένα τσεκούρι στο χέρι, περίμεναν στο ανήλιαγο κατώγι, έτοιμοι να εκτελέσουν τον Αγά μαζί με το ασκέρι του, αν αυτός επέμενε και αρνιόταν την

πρόταση του πατέρα τους. Απόλυτη ησυχία επικρατούσε εκεί κάτω, που κάποιες στιγμές διακόπτονταν από τον απαλό θόρυβο των φορτωμένων με βιβλία και τρόφιμα μουλαριών.

Άρχισε να σουρουπώνει σιγά-σιγά. Η κόρη κλειδώθηκε στο δωμάτιό της. Πλησίασε προς το λυχνάρι, αλλά το άφησε σβηστό για να μη διακρίνεται από έξω. Την ώρα που ξέσφιγγε τους φιόγκους από το φόρεμά της για να αισθάνεται ελεύθερα, νόμισε ότι ο χάρος τής ψιθύριζε κάτι στο αυτί και, για να αποφύγει την αίσθηση αυτή, κατευθύνθηκε στο μπαούλο, όπου είχε τα προσωπικά είδη της μάνας της. Πιάνει με το δεξί της χέρι ένα σταυρουδάκι, που συνήθιζε να το φοράει η μακαρίτισσα στις γιορτές, όταν πήγαιναν στην Εκκλησιά. Το φίλησε ευλαβικά και, με ανοιχτή την παλάμη, το έσφιξε πάνω στην καρδιά της. Και ανάσανε τόσο βαθιά, που αισθάνθηκε ανακούφιση.

Λίγη ώρα απόμενε μέχρι που όλοι στην οικογένεια θα βρίσκονταν για τελευταία φορά μαζί και μετά θα σκορπίζανε σε εφτά διαφορετικά μέρη, σε εφτά διαφορετικούς κόσμους. Μέχρι την ώρα εκείνη που όλοι τους θα έφευγαν από τη ζωή, θα ζούσαν με το αναπάντητο ερώτημα και με τη διαρκή αγωνία για τη μοίρα των υπόλοιπων αδερφών. «Παράξενο όμως», σκεφτόταν «αυτός ο χωρισμός, αυτός ο ζωντανός θάνατος, είχε μέσα του κάτι σαν αναγέννηση και προσμονή. Καινούργια ζωή, καινούργιες προσδοκίες. Όλα καινούργια, σαν το λουλούδι που πεθαίνει για να βγάλει καινούργιους καρπούς».

Αυτή η σκέψη την παρηγόρησε μέσα στη σιγαλιά της νύχτας, μπροστά στη θλίψη του χωρισμού. Το ξεχείλισμα αυτής της θλίψης γινόταν αγάπη, πόνος κι ελπίδα. Εκείνη τη στιγμή ένιωσε πως η καρδιά της πήγαινε να σπάσει. Συνειδητοποίησε πόσο μεγάλη ήταν η αγάπη για τον πατέρα και τα αδέρφια της. Μεγάλη όσο και η περηφάνια της, για την τόλμη τους να παλέψουν για το δίκιο τους και να την προστατέψουν. «Όλα τα υπόλοιπα χρόνια της ζωής μου θα προσπαθώ να διώχνω τον πόνο του χωρισμού κρατώντας ολάνθιστη την αγάπη μου για εκείνους στα βάθη της καρδιάς», μονολογούσε. «Θα αποκτήσω έξι αγόρια και σε όλα τους θα δώσω τα ονόματα των αδερφών μου, για να είναι αυτά η καθημερινή συντροφιά μου. Μπορεί να μας πλακώνει η σκλαβιά, μα εμείς θα είμαστε λεύτεροι.» Και τότε κατάλαβε πως η Αγάπη

και η Ελευθερία είναι αχώριστοι σύντροφοι.

Έκλεισε για μια στιγμή τα μάτια, για να επικοινωνήσει με τη μάνα της κρατώντας σφιχτά πάνω στην καρδιά της το σταυρουδάκι. Σε μια στιγμή τής κόπηκε η ανάσα, καθώς ακουστήκαν στην πλακόστρωτη αυλή τα δυνατά και βαριά βήματα του Αγά και του ασκεριού του. Κοίταξε ανάμεσα από τις γρίλιες του παντζουριού και είδε τον Αγά, έναν μουσταφά χοντρομπαλά με πονηρό και γλαρό βλέμμα, με αλαζονικό βήμα, έτοιμο να κατακτήσει τις ψυχές τους. Από πίσω το ασκέρι του, τρεις μουστακαλήδες φρουροί, τον ακολουθούσε. Και τότε αντίκρισε κατάματα τη φρίκη, καθώς πέρασε από το μυαλό της η σκέψη πως θα ήταν υποχρεωμένη να βρίσκεται για όλη της τη ζωή στην αγκαλιά αυτού του ανθρωπόμορφου τέρατος.

Άκουσε λίγες φωναχτές ομιλίες, που θα ήταν τα καλωσορίσματα από τον πατέρα της και μετά μια νεκρική σιγή.

Η καρδιά της σφίχτηκε και αγωνία πλημμύρισε τα σωθικά της. Αμέσως γονάτισε μπροστά στην εικόνα της Μεγαλόχαρης, βυθίζοντας το βλέμμα της στο δικό Της. Ένιωσε πως το βλέμμα της Παναγιάς, που διέκρινε μέσα στο μισοσκόταδο, της αποκρίθηκε καθησυχαστικά.

– Παναγιά μου, βοήθησέ μας, γιατί δεν θέλουμε να προδώσουμε την πίστη μας σε Σένα. Βοήθησέ μας να μην πάθει κάτι κακό κανείς από τα αδέρφια μου.

Το φως έξω άρχισε σιγά-σιγά να λιγοθυμάει και το σκοτάδι να απλώνεται στην αφέγγαρη νύχτα και οι φωτίτσες από τα καντήλια εμφανίζονταν μία-μία στα παράθυρα των κοντινών σπιτιών. Απέραντη σιωπή επικρατούσε, που διακόπτονταν πότε από τα γαυγίσματα των σκύλων και πότε από το παράξενο και θλιβερό λάλημα του γκιώνη. Μόνο οι γρήγοροι χτύποι της καρδιάς της ακούγονταν, διαταράσσοντας τον ρυθμό μιας νοερής, πένθιμης μελωδίας. «Καλύτερα να αυτοκτονούσα φορώντας το νυφικό της μάνας μου, που ευτυχώς δεν ζει, πριν έρθει ο Αγάς. Έτσι δεν θα αναγκαστούν οι δικοί μου να τον σκοτώσουν και να μπούμε σε περιπέτειες. Ποιος ξέρει τι μας περιμένει; Ποιες άγνωστες συμφορές...». Με τη σκέψη αυτή ένιωσε πως το βλέμμα της Παναγιάς σκοτείνιασε. «Μα τι είναι αυτά που λέω!» σκέφτηκε μετά. «Και αν με δει πεθαμένη ο πατέρας μου, τότε θα σαλέψουν

τα λογικά του και θα σκοτώσει τον Αγά, χωρίς πια να υπολογίζει τη ζωή του, γιατί αυτός θα ήταν αιτία να χάσει την κόρη του κι έτσι όλοι θα καταλήξουμε νεκροί. Όχι, μακριά από μένα αυτή η σκέψη. Με το σχέδιο του πατέρα μου υπάρχει ελπίδα να ζήσουμε, αν όχι όλοι μας, τουλάχιστον ορισμένοι», σκέφτηκε.

Ανταριασμένες και τρομερές εικόνες μπερδεύονταν στο μυαλό της, όταν ξαφνικά άκουσε τους τρεις χτύπους στο πάτωμα και μετά ένα βουερό γοργοπατητό στις ξύλινες σκάλες και σε λίγο αναστεναγμούς και βουητά θανάτου. Πάγωσε και το σώμα της ανατρίχιασε.

Εκείνη τη στιγμή εξαφανίστηκε από μπροστά της το νυφιάτικο πέπλο, και η θλίψη της ψυχής της, και χίλια αισθήματα ανακατεμένα την ξεσήκωσαν σαν μανιασμένος ανεμοστρόβιλος: η ενστικτώδης και ανθρώπινη φρίκη του θανάτου, αγκαλιά με το θεριό του μίσους και της αγανάκτησης για τον Αγά και την τούρκικη σκλαβιά που εκπροσωπούσε, τη χτύπησαν κατά γης και την ίδια στιγμή οι μορφές του πατέρα και των αδελφών της την ανέβασαν ψηλά πλημμυρίζοντάς τη με το γλυκό συναίσθημα της αγάπης και της συμπόνιας, που την έκαναν να νιώσει και πάλι λεύτερη και ζωντανή. Με τον θάνατο του Αγά, η πηγή του θανάτου θα έπαυε να στάζει τις φαρμακερές της σταγόνες και η ελπίδα θέριεψε μέσα της. Μέσα από τη θανατερή θλίψη που βασίλευε στο σπίτι, ένα θάρρος για ζωή τη στήριξε όρθια. Το αχνό φεγγάρι ξεπρόβαλλε εκείνη την ώρα και ο ουρανός άρχισε να ροδίζει και τα άστρα να κρατούν την ανάσα τους.

Ξαναβλέποντας την εικόνα της Παναγιάς, της φάνηκε πως τα μάτια Της τής μιλούσαν και της έλεγαν: «Φύγε εσύ, για να ζήσεις. Εμένα θα με κάψουν μαζί με το σπίτι». Εκείνη την ώρα, άκουσε τους χτύπους στην πόρτα της κάμαρας. Κατευθύνθηκε στην εικόνα της Παναγιάς, την ξεκρέμασε, την πήρε στην αγκαλιά της κι έτρεξε μεμιάς και άνοιξε την πόρτα.

Την πιάνει τότε γρήγορα ο πατέρας από το χέρι της και την οδηγεί στον μεγάλον οντά, όπου τα αδέρφια της τους περίμεναν. Τα βλέμματα όλων διασταυρώθηκαν καθρεφτίζοντας τη φρίκη του σκοτωμού, αλλά και του αιώνιου χωρισμού. Το μόνο ζωντανό μέσα τους ήταν ο δεσμός και η αγάπη που είχε ο ένας για τον άλλον. Τα βλέμματά τους γαντζώθηκαν για μια στιγμή κι έκαναν

μια σιωπηρή συμφωνία πως, όσο ζούσαν από δω και πέρα, θα κρατούσαν αμάραντη αυτή την αγάπη και αυτή θα τους ένωνε για πάντα.

– Ελάτε, μη χάνουμε καιρό, λέει ο πατέρας. Τώρα αρχίζει ο αγώνας για την τύχη μας. Αυτός είναι ο δρόμος της ζωής μας ο πιο μακρύς. Θα πάρετε ο καθένας σας την κατεύθυνση που συμφωνήσαμε. Το χωριό που θα αντικρίσετε την τρίτη μέρα της πορείας σας, θα είναι ο πρώτος τόπος όπου θα ξαποστάσετε. Να αποφύγετε τα συναπαντήματα με ανθρώπους πριν συναντήσετε τον παπά του χωριού. Αυτός θα σας βοηθήσει να εγκατασταθείτε. Σε λίγο θα είμαστε χαμένοι στους δρόμους και θα περπατάμε, χωρίς να ξέρουμε που πάμε. Ας είναι γλυκιά η ώρα του μισεμού. Ας μην είναι θάνατος για κανέναν από μας, ας είναι μόνο θύμηση και πόνος. Ας είναι ο δρόμος μας το σκοταδερό στρατί που θα μας οδηγήσει σε μια άλλη πατρίδα. Το ξέρω, δεν υπάρχει μεγαλύτερη οδύνη από το να εγκαταλείπεις το βιος, τις μνήμες και τη γη των προγόνων σου, αλλά θα είμαστε όλοι μας λευτερωμένοι από τα δεσμά των αλλόθρησκων. Σαν τα λεύτερα πουλιά που έχουν χάσει τον δρόμο τους, μα πάντα δεμένοι με τις αναμνήσεις. Ξεκινάμε το ταξίδι αυτό παίρνοντας μαζί μας τα λίγα βιβλία, την πιο βαριά μας κληρονομιά, με τα χέρια άδεια χωρίς πραμάτειες, αλλά με την καρδιά μας γεμάτη φόβο κι ελπίδα μαζί. Όλος ο κόσμος βρίσκεται στα πόδια σας αυτή τη στιγμή.

Τα λόγια του διακόπηκαν από έναν ξαφνικό θόρυβο που ερχόταν απέξω μέσα στη νέκρα της νύχτας, για να τους θυμίσει την κρισιμότητα της στιγμής. Σφίξανε όλοι τους τα χέρια πάνω στα τσεκούρια και σκίρτησε η καρδιά τους από την τρομάρα.

– Ο άνεμος είναι, είπε ο πατέρας, κοιτάζοντας από τη μισοκλεισμένη πόρτα. Δεν θα είστε μόνοι σας στον δρόμο. Θα παραμονεύει ο θάνατος, αλλά εσείς να μην τον φοβηθείτε, αν θέλετε να ζήσετε. Πρώτος θα φύγω εγώ με την αδερφή σας. Ας πούμε όλοι μας καλό ταξίδι. Σας προσκυνώ όλους, σας χαιρετώ και σας εύχομαι καλή τύχη.

Ήρεμος ο πατέρας χαιρέτησε ένα-ένα τα παιδιά του και χώρισαν για πάντα. Ένας άλλος θάνατος αυτός. Η μεγάλη περιουσία, οι συγχωριανοί, ό,τι είχαν και δεν είχαν, εκτός από την

πολιτιστική ταυτότητα και την κληρονομιά, που ήταν ένα με το είναι τους, εγκαταλείφθηκαν μονομιάς, σαν να μην είχαν καμιά αξία τώρα πια, μπροστά στις αρχές και τις ιδέες τους.

Φαντάζομαι τι βάρος θα του έφυγε του πατέρα από μέσα του. Ένας αητός ήταν, που λεύτερος θα διέσχιζε ποτάμια, λαγκάδια, βουνά, είτε με το σώμα και την ψυχή του, είτε μόνο με την ψυχή του - στην περίπτωση που τον πιάνανε οι Τούρκοι - για να εγκατασταθεί κάπου αλλού, να αρχίσει πάλι από την αρχή.

Βγήκαν όλοι στην αυλή κι ένας – ένας έφευγαν και οι σκιές τους, αχνές πέρα στα καλντερίμια, έσβηναν από τα μάτια τους.

Παρακλάδι του είμαι

Τελευταίος έφυγε ο Στάμος, ένας από τους γιους του. Σε λίγο βρέθηκε μόνος σε έναν δρόμο, όπου η έρημη νύχτα είχε καθίσει πάνω του. Ο φόβος παραμόνευε στο σκοτάδι. Στα ξέφωτα ατένιζε τον κεντημένο με τα άστρα ουρανό κι εντόπισε το δικό του το άστρο και το ακολουθούσε. Πού και πού τα φύλλα των δέντρων ξυπνούσαν άξαφνα, θρόιζαν για μια στιγμή και ησύχαζαν πάλι. Οι γρύλοι έψελναν ασταμάτητα τον ύμνο του δημιουργού τους για να Του κρατούν συντροφιά, ενώ κάποιες λαμπυρίδες, που φωσφόριζαν ανάμεσα στα κλαδιά, άναψαν στην καρδιά του Στάμου το καντηλάκι της ελπίδας.

Το ήξερε ότι για μερόνυχτα δεν θα υπήρχε γι' αυτόν σπίτι, ούτε κλίνη ξαποσταμού. Μόνο δρόμος, φόβος κι ελπίδα. Πολλά χωριά πρόβαλαν μπροστά του, αλλά σε κανένα δεν τόλμησε να μείνει. Ακολουθούσε κατά γράμμα τις ορμήνιες του πατέρα του και ό,τι απόμεινε εκείνες τις στιγμές από την αφοσίωσή του σε εκείνον.

Το προηγούμενο βράδυ της τρίτης μέρας κοιμήθηκε σε ένα ξωκλήσι του Προφήτη Ηλία και το πρωί, με το ξημέρωμα, αντίκρισε το χωριό, όπου έμελλε να εγκατασταθεί για πάντα. Πήγε στην εκκλησιά κι εκείνη την ώρα ο παπάς του χωριού έκανε τον όρθρο μόνος του, χωρίς τον ψάλτη. Τότε ο Στάμος ανέβηκε στο δεξί ψαλτήρι και άρχισε να ψέλνει. Μέσα από τους ψαλμούς το θείο δέος και ο καημός έδωσαν μια πρωτόγνωρη πνοή στην ψαλμωδία του, που ξάφνιασε τον παπά για τη γεμάτη συγκίνηση και γλυκιά, βυζαντινή χροιά της. Αυτός ήταν και ο καλύτερος

τρόπος γνωριμίας και επικοινωνίας μεταξύ των δύο, άγνωστων μεταξύ τους, χριστιανών στην κρίσιμη εκείνη συγκυρία.

Δεν χρειάστηκαν πολλά λόγια. Μετά το τέλος του όρθρου, ο παπάς τον πήρε στο σπίτι του, τον φρόντισε, τον τάισε και του έδωσε έναν οντά να μείνει μέχρι που να μπορεί να ζει μόνος του.

Σιγά-σιγά η μελαγχολία του Στάμου καταλάγιασε μέσα του κι έγινε ευγνωμοσύνη προς τον παπά και προς τον Θεό και άρχισε σιγά - σιγά να αγαπά όλα γύρω του και αυτό το ένιωθε σαν πράξη εξαγνισμού. Σε λίγο καιρό η φήμη για τη μόρφωση και τη φρόνησή του ξαπλώθηκε σε όλο το χωριό. Ο Στάμος έγινε Παπαστάμος.

Το χωριό, όπου εγκαταστάθηκε ο Στάμος, λεγόταν Μπόζοβο, σημερινά Πριόνια, ένα χωριό των Γρεβενών, το πλησιέστερο στο χωριό των παππούδων μου που με μεγάλωσαν. Και ποτέ αυτός δεν έμαθε για την τύχη κανενός άλλου μέλους της οικογένειάς του. Βουνά, ποτάμια και θάλασσες τους χώριζαν. Ποιος ξέρει πού κατέληξε ο καθένας και ποια ήταν η τύχη τους. Κανείς δεν ξέρει αν συνέλαβαν τον πατέρα με την κόρη του. Τι σημασία είχε, είτε τον πιάσανε, είτε όχι, ο πατέρας του ήταν λεύτερος.

Κράτησε μόνο την ελπίδα ότι κάπου θα ζούσαν και αυτοί και ότι θα διατηρούσαν ζωντανές τις μνήμες και τα όνειρα της κοινής τους ζωής.

Όπως μου είπαν οι δικοί μου, ο Στάμος ήταν και αυτός ένα πολύ μορφωμένο και μελετηρό άτομο. Φαίνεται πως επισκέφτηκε πολλές φορές τα Μετέωρα, γιατί βρήκα γραμμένο το όνομά του σε βιβλία της Μονής Μετεώρων. Ο λόγος της συχνής επίσκεψής του στα Μετέωρα οφείλεται στο γεγονός ότι η περιοχή του Μπόζοβου ήταν μετόχι της Μονής Βαρλαάμ των Μετεώρων.

Όλο αυτό το πολιτιστικό φορτίο που μετέφερε μέσα του δεν το άφησε να πεθάνει και η φήμη του ξεπέρασε τα σύνορα του χωριού του. Λέγεται δε ότι, όταν ο Κοσμάς ο Αιτωλός πέρασε από τα γύρω χωριά των Γρεβενών για να κηρύξει τον λόγο του Θεού (αναφερόμενος ανάμεσα σε άλλα και στην ανεξαρτησία του λαού από τον τούρκικο ζυγό) και βρέθηκε στο χωριό Γεωργίτσα Γρεβενών, κάποιος κάτοικος, που καταγόταν από το Μπόζοβο, του είπε:

– Πάτερ, γιατί δεν περνάς και από το Μπόζοβο, να κηρύξεις κι εκεί τον λόγο του Θεού;

Τότε ο Κοσμάς ο Αιτωλός του απάντησε:

– Τέκνον μου, εκεί έχετε ιερέα τον Παπαστάμο, που είναι ανώτερος από μένα.

Από ιστορικά στοιχεία αναφέρεται ότι τελικά ο Κοσμάς ο Αιτωλός επισκέφτηκε το Μπόζοβο το έτος 1778 μετά από πρόσκληση του Παπαστάμου. Μάλιστα η παράδοση αναφέρει ότι χάραξε το σχήμα του Σταυρού σε ένα δέντρο της πλατείας του χωριού κοντά στην Εκκλησία σε ανάμνηση αυτού του γεγονότος. Το δέντρο αυτό δεν υπάρχει πια, παρά μόνο στη μνήμη κάποιων χωρικών.

Ένα από τα παιδιά του Παπαστάμου (αγνοώ αν είχε και άλλα παιδιά) λεγόταν Νίκος. Ο Νίκος έγινε κι εκείνος παπάς και η απήχηση των λόγων του ξαπλώθηκε επίσης στη γύρω περιοχή. Το όνομά του και η φυσιογνωμία του μου ήταν οικείες από μικρό παιδί, καθώς ο παππούς που με μεγάλωσε μου έλεγε πολλές ιστορίες γι' αυτόν, όμως δεν έχει μείνει στη μνήμη μου σχεδόν τίποτα από το περιεχόμενό τους.

Ο προπάππους μου ο Παπαγιαννούλας

Ο Νίκος απέκτησε τον Γιαννούλα, που και αυτός έγινε, κατά τα ειωθότα, παπάς, με το όνομα Παπαγιαννούλας ή Νίκου, πράγμα που δείχνει την επιρροή που είχε ασκήσει στους συγχωριανούς το όνομα του πατέρα του. Ο Γιαννούλας έφυγε τελικά από το πατρικό του σπίτι στο σκλαβωμένο Μπόζοβο. Άφησε όλην του την περιουσία, για να έρθει στη λεύτερη πια Ελλάδα και εγκαταστάθηκε στο χωριό Σταγιάδες, στο δικό μου χωριό, το τελευταίο της τότε ελληνικής επικράτειας, όπου υπήρχε και το ομώνυμο ιστορικό Μοναστήρι. Έκανε τρία παιδιά, δυο αγόρια κι ένα κορίτσι. Τον Βαγγέλη, τον Γιώργο και τη Βάγια.

Η μάνα μου έλεγε πολλές ιστορίες για τον δικό της παππού, τον Παπαγιαννούλα, που του υποσχέθηκε μάλιστα ότι θα έδινε στον γιο της το επίθετό του. Όλοι στην οικογένεια τον θεωρούσαν άγιο. Δεν θυμάμαι όλες τις ιστορίες που άκουσα. Όμως μία από αυτές, που έχει σχέση με τον θάνατό του, με είχε συγκλονίσει.

Ήρθε, όπως είπαμε, ο Παπαγιαννούλας ξυπόλητος από το κατεχόμενο από τους Τούρκους Μπόζοβο, κουβαλώντας μαζί του τα πατροπαράδοτα βιβλία, τα περισσότερα γραμμένα σε βυζαντινή γραφή και μερικά στην αρχαία ελληνική γλώσσα. Θυμάμαι που ο παππούς μου από αυτά μού μάθαινε να διαβάζω τη βυζαντινή γραφή. Συναξάρια, ψαλτήρια, βίοι αγίων, μύθοι και άλλα.

Τα περισσότερα από αυτά ήταν κληρονομιά από την Κόνιτσα. Έπαιρνε ο παππούς μου ο Παπαβαγγέλης το χέρι μου, το έβαζε πάνω στο βιβλίο και μού έλεγε: «Άγγιξέ το, είναι του πατέρα του προ-προπάππου μου, του Παπαστάμου». Μόλις τα ακουμπούσα, ένα ρίγος διαπερνούσε το σώμα μου, λες και άγγιζα τον ίδιο τον μακρινό του κτήτορα. Χανόμουνα μέσα στο χρόνο που είχε για μένα, στην ηλικία μου αυτή, άλλη αίσθηση, καθώς πολλά άψυχα πράγματα μου φαίνονταν ζωντανά. Περνούσαν οι μέρες, τα χρόνια όλα άλλαζαν, αλλά τους προγόνους μου δεν τους άγγιζε ο χρόνος, ούτε κανείς άλλος.

Ο Παπαγιαννούλας ήταν ένας οικογενειάρχης παπάς, νοικοκύρης. Δούλεψε σκληρά για να δημιουργήσει μια μικρή περιουσία για τα τρία παιδιά του. Και ήταν πολύ ευτυχής που και τα δυο του αγόρια είχαν δηλώσει την επιθυμία τους να γίνουν και αυτοί παπάδες. «Μη βιάζεστε όμως να γίνετε ιερωμένοι» τούς έλεγε ο πατέρας τους. «Πρώτα να παντρευτείτε να αποκτήσετε παιδιά και μετά να αποφασίσετε».

Ο γιος του, ο Γιώργος, σε ηλικία μόλις 16 χρονών, έτυχε να είναι βλάμης στον γάμο ενός φίλου του. Μεγάλο πράγμα τότε να είσαι βλάμης σε γάμο. Γίνεσαι αδερφοποιητός με τον γαμπρό κι έχεις την ευθύνη της τάξης όλης της τελετουργικής διαδικασίας. Η νύφη ήταν από τη Γεωργίτσα των Γρεβενών, τρεις ώρες μακριά από το χωριό μας και πήγαν να την πάρουν. Στο δρόμο όμως έγινε μια παρεξήγηση ανάμεσα σε κάποιον από την πλευρά της νύφης και στον πιο αγαπημένο του φίλο. Ως βλάμης παρενέβη στη διαμάχη, αλλά δυστυχώς δεν θεώρησε σοβαρή την παρεξήγηση και αμέλησε να ασχοληθεί παραπέρα με το επεισόδιο. Όμως, τα πράγματα χειροτέρεψαν και ο συγγενής της νύφης βγάζει την πιστόλα του και σκοτώνει τον πιο αγαπημένο του φίλο. Αντί για τον γάμο, πήγαν όλοι στην κηδεία.

Από εκείνη τη στιγμή θεώρησε υπεύθυνο τον εαυτό του για το δυσάρεστο αυτό γεγονός και ο Αγάς εγκαταστάθηκε για τα καλά στο μυαλό του. Προσπάθησε να λυτρωθεί, αλλά δεν τα κατάφερνε. Μια μέρα λέει στον πατέρα του:

– Ένας τρόπος υπάρχει για να λυτρωθώ. Θα πάω να κλειστώ σε μοναστήρι.

Πήγε στα Μετέωρα κουβαλώντας και τον δικό του Αγά μπας και μπορέσει να τον πετάξει στους βράχους και απαλλαγεί. Μάταια όμως, δεν τα κατάφερε και βρήκε τη λύση. «Ένας τρόπος υπάρχει να απαλλαγώ από αυτόν», είπε με τον νου του. «Άμα πεθάνω εγώ, θα πεθάνει και αυτός μαζί μου». Κι έπεσε μαζί του βαθειά μέσα στο πηγάδι και λυτρώθηκε. Αυτή είναι η άλλη όψη της ηθικής οικογενειακής μου κληρονομιάς.

Ο πατέρας του, ο Παπαγιαννούλας, άντεξε με πολλή καρτερικότητα το γεγονός. Όπως έλεγε η μάνα μου, προσευχόταν ώρες ολόκληρες. Επικοινωνούσε με τον Θεό παλεύοντας ανάμεσα στον πόνο του μεγάλου χαμού και στην κατανόηση για την ανάγκη του παιδιού του για ηθική κάθαρση.

Ο Παπαγιαννούλας έζησε μέχρι τα βαθειά γεράματα πάντα ακμαίος, σοφός και περήφανος για την καταγωγή του. Ποθούσε τη λεύτερη, μεγάλη Ελλάδα.

Μια μέρα, τον ειδοποιούν να μεταβεί επειγόντως στο Μοναστήρι. Πηγαίνει και αντικρίζει μπροστά του έναν αξιωματικό μαζί με τους στρατιώτες του. Το χωριό μας ήταν τότε το τελευταίο λεύτερο ελληνικό χωριό της περιοχής. Δυο χιλιόμετρα πιο πάνω ήταν τα σύνορα με την Τουρκία και υπήρχε δίοδος, που αποκαλείται μέχρι και σήμερα «Τελώνεια». Ο Παύλος Μελάς ετοίμαζε τον Μακεδονικό Αγώνα και περνούσε από όλες αυτές τις παραμεθόριες περιοχές. Σε μια από τις επιστολές του, που απευθύνονταν στη γυναίκα του, αναφέρεται στις λίγες μέρες διαμονής του στο Μοναστήρι του χωριού μας.

Αφιλόξενο το Μοναστήρι για τον Παύλο Μελά. Ο ηγούμενός του, ονόματι Αμβρόσιος, που καταγόταν από ένα διπλανό χωριό, ήταν αρνητικός απέναντί του, γιατί, αν μάθαιναν οι Τούρκοι ότι βρήκε κατάλυμα σε αυτό, δεν θα του επέτρεπαν να βόσκει τα πρόβατά του στην «τουρκοκρατούμενη» περιοχή και μπορεί μάλιστα να τα έσφαζαν. Βέβαια, το Μοναστήρι δεν κινδύνευε από

τους Τούρκους, αφού εκείνοι νόμιζαν πως η αποστολή του Παύλου Μελά ήταν μόνο εναντίον των Βουλγάρων και δεν τους ενδιέφερε τόσο. Όμως ο Ηγούμενος δεν γνώριζε ότι ο διοικητής αυτής της ομάδας πολεμιστών ήταν ο Παύλος Μελάς. Του είχε συστηθεί με το ψευδώνυμό του «Μίκης Τέζας». Αντίθετα, ο αξιωματικός του ελληνικού τακτικού στρατού, που τον υποδέχτηκε, γνώριζε τον μεγάλο αυτόν άνδρα και την αποστολή του. Ο Ηγούμενος δεν επέτρεψε ακόμη να γίνει θεία λειτουργία, κατά την οποία θα μεταλάμβανε η ομάδα του Παύλου Μελά των αχράντων μυστηρίων, πριν από την αναχώρησή τους για το πεδίο δράσης τους.

Μόλις ο Παύλος Μελάς συνάντησε τον προπάππο μου, τον Παπαγιαννούλα, συστήθηκε σε αυτόν με το πραγματικό του όνομα, γιατί τον εμπιστεύθηκε και του είπε:

– Πάτερ μου, έχω πληροφορηθεί για σας, για το ήθος σας, αλλά περισσότερο για το ενδιαφέρον σας για την ελευθερία της πατρίδας μας. Επειδή ο Ηγούμενος έχει αντιρρήσεις να γίνει θεία λειτουργία και να μεταλάβουμε των Αχράντων Μυστηρίων, εγώ και οι στρατιώτες μου θέλουμε να κοινωνήσουμε σε αυτόν εδώ τον ιερό χώρο, πριν αποχωρήσουμε. Αφού ο Ηγούμενος επέτρεψε να μας κάνετε έναν εσπερινό, μπορείτε, αντί για εσπερινό να κάνετε θεία λειτουργία και να μας μεταλάβετε; Τον εσπερινό δεν θα τον παρακολουθήσει ο Ηγούμενος, γιατί φοβάται να είναι μαζί μας.
– Τι λέτε, αρχηγέ μου, είναι μεγάλη μου τιμή να σας κοινωνήσω. Η οικογένειά μου βρίσκεται σε χωριό της Μακεδονίας κάτω από την τούρκικη σκλαβιά και αντιλαμβάνεστε τι σημαίνει για μένα η απελευθέρωση της Μακεδονίας.

Η εμπειρία αυτή έκανε τον Παύλο Μελά να γράψει στο γράμμα προς τη γυναίκα του: «Άκούσαμεν τον έσπερινόν πρώτα και κατόπιν μας μετέλαβε ό γέρων ιερεύς του χωριού της μονής. Ουδέποτε με τόσην κατάνυξιν μετέλαβα.»

Πολλές φορές ο παππούς μου μιλούσε για τον Παύλο Μελά. Ένα περιστατικό μόνο θυμάμαι από τα πολλά που μου έλεγε.

Ο Παπαγιαννούλας κάλεσε τον Παύλο Μελά να μεταβεί στο χωριό για να συζητήσει με τους κατοίκους. Συγκεντρώθηκαν πολλοί από τους κατοίκους του χωριού και, αφού εκείνος τους

μίλησε, ένας γέροντας του χωριού, ονόματι Χρήστος Πούλιος, τον ρώτησε:

– Καλά, δεν φοβάσαι να τα βάλεις με αυτούς τους βάρβαρους; Και δεν λυπάσαι αυτή τη λεβεντιά που φέρνεις πάνω σου να την φάει το χώμα;

Κι ο Παύλος Μελάς, του απάντησε:

– Δεν υπολογίζω καθόλου τον εαυτό μου. Αυτό που σκέπτομαι μόνο και κάθε μέρα με πληγώνει, είναι που δεν θα ξαναδώ την αγαπημένη μου κορούλα.

Όταν ρώτησα τον παππού μου, τον γιο του Παπαγιαννούλα, να μου πει τι έγινε τελικά, εκείνος με απάντησε με θαμπωμένα τα μάτια του, έτοιμα να βουρκώσουν:

– Μετά από τρεις εβδομάδες τον σκότωσαν. Του είχαν στήσει ενέδρα και δεν ξαναείδε την κόρη του ποτέ.

– Και πώς το έμαθες εσύ παππού; Ρώτησα.

– Τα νέα από τις μάχες κυκλοφορούσαν από στόμα σε στόμα και ο Παύλος Μελάς ήταν μια πολύ δημοφιλής φυσιογνωμία στις παραμεθόριες περιοχές. Όλη η χώρα πένθησε τον χαμό του και όταν ο πατέρας μου πληροφορήθηκε τον θάνατό του, άρχισε να χτυπάει την καμπάνα του χωριού. Το πένθιμο μήνυμά της κράτησε όλη μέρα και οι χωριανοί διέκοψαν τις δουλειές τους στα χωράφια για να ανάψουν ένα κερί και να προσευχηθούν. Δεν θα ξεχάσω ποτέ τη συγκίνηση όλων των κατοίκων, που θυμόντουσαν τον διάλογο που είχε ο Παύλος Μελάς με το συγχωριανό τους, στον οποίο μίλησε για την έγνοια που είχε για τα παιδιά του και που δεν θα τα ξανάβλεπε. Την πρώτη Κυριακή έγινε επιμνημόσυνη δέηση και ήταν συγκινητικό να βλέπεις όλες τις μάνες του χωριού να κλαίνε για το παλικάρι που το έφαγε το χώμα και μετά τη δέηση να μοιρολογούν στην πλατεία, κατά πώς άξιζε στη μνήμη του. Τις σκηνές αυτές δεν τις ξεχνώ...

Το μυστήριο του ύστατου αποχωρισμού

Ήταν πια στα βαθειά του γεράματα ο Παπαγιαννούλας. Ένα φθινοπωρινό βράδυ, τι καταραμένος ύπνος και αυτός! Πολύ βαρύς. Νόμιζε ότι ήταν ξύπνιος, όμως οι αισθήσεις του δεν λειτουργούσαν. Άκουγε, έβλεπε, αλλά σαν ένα πέπλο να υπήρχε ανάμεσα σε αυτόν και στην πραγματικότητα. Στην αρχή άκουσε μια μελωδία πένθιμη και μετά μια φωνή: «Μην τρομάζεις, ο Θεός σου είμαι και ήρθα να σου πω ότι αυτό το Φθινόπωρο θα σε πάρω μαζί μου».

Με αγωνία έδωσε μια με τα χέρια του για να τινάξει το θαμπό πέπλο από μπροστά του και ξαναγύρισε στην πραγματικότητα. «Όνειρο να ήταν άραγε αυτό, ή αληθινό;», αναρωτήθηκε μεταξύ ύπνου και ξύπνου. «Μάλλον αλήθεια ήταν, γιατί τα μάτια, που είναι από ύλη, δεν μπορούν να αντικρίσουν τον Θεό. Τα μάτια της ψυχής όμως, μπορούν να Τον δουν». Ανατρίχιασε η ψυχή του, που ο Θεός τον καλούσε κοντά Του. Φθινόπωρο ήταν και δεν θα ήθελε να αποχωριστεί τη ζωή την εποχή αυτή, που όλα θυμίζουν θάνατο και μοιάζουν θλιβερά. «Η Ανοιξη είναι η καλύτερη εποχή για να πεθάνεις», σκέφτηκε. Την Άνοιξη είναι και η Μεγάλη Παρασκευή και το Πάσχα - ο Θάνατος και η Ανάσταση - μαζί - .

Μέρες προσευχόταν να του δοθεί παράταση μέχρι την Άνοιξη. Δεν ήθελε να αποχαιρετήσει αυτόν τον κόσμο το Φθινόπωρο, δεν αισθανόταν ότι ήταν έτοιμος. Έκανε προσευχές επί μέρες και παρακαλούσε τον Θεό να του δώσει αυτή την αναβολή των έξι μηνών. Κάθε βράδυ που ο ύπνος τού έκλεινε τα μάτια, έπαιρνε τον δρόμο να φτάσει στον Θεό του, αλλά αυτό το γήινο σώμα τον ακολουθούσε κι εκεί ακόμα. Και αγωνιζόταν να του ξεφύγει, για να δει τον Θεό και να του πει: «Όχι τώρα, Θεέ μου. Την Άνοιξη! Κάνε μου αυτή τη χάρη, για να προλάβω να βρω τον δρόμο που διαβαίνει κανείς στην αθανασία, πεθαίνοντας. Τόσα χρόνια ζωής μού έδωσες και όλα αυτά τα χρόνια μισούσα τον θάνατο, γιατί τον φοβόμουνα. Μόνο όταν μπορέσω να ταιριάξω τη Ζωή με τον Θάνατο θα λυτρωθώ και θα είμαι έτοιμος για να έρθω κοντά σου».

Ένα βράδυ έβρεχε πάρα πολύ με αστραπές και βροντές, μια άγρια μπόρα ζοφερή, που σε τρόμαζε. Όταν ένας κεραυνός έπεφτε κοντά στο σπίτι, ο Παπαγιαννούλας ξυπνούσε, αλλά πάλι

τον έπαιρνε ο ύπνος. Μάλλον λαγοκοιμόταν. Τη μέρα προσπαθούσε να εξοικειωθεί με τον θάνατο και τα κατάφερνε κάπως, αλλά το βράδυ, που το υποσυνείδητο κυριαρχούσε στο είναι του, δειλία, φόβος και απόγνωση έδιναν και έπαιρναν μέσα στα εφιαλτικά του όνειρα.

Ξαφνικά, μια μεγάλη αστραπή έλαμψε στον ουρανό και η βροντή ήταν φωνή, η φωνή του Θεού, που συνταίριαξε με το βουητό του μπουμπουνητού. «Την Άνοιξη θα είσαι κοντά μου», είπε η φωνή. Μετά από λίγο, ένας νέος κεραυνός έπεσε έξω από το σπίτι του και ξύπνησε και θυμήθηκε τα θεϊκά λόγια του ονείρου του. «Αυτό δεν ήταν όνειρο, ήταν όραμα», μονολόγησε ο προπάππους μου απευθυνόμενος στον εαυτό του.

Αναγάλλιασε η καρδιά του που πήρε την παράταση ζωής, όπως είχε ζητήσει. Σηκώθηκε, ήταν μεσάνυχτα και άναψε το καντήλι στο εικονοστάσι της κάμαρας. Άρχισε να διαβάζει την Ακολουθία του Μεσονυκτίου. Ο καιρός γαλήνεψε και αυτός και οι αστραπές και οι βροντές ακούγονταν πια από πολύ μακριά.

«Έξι μήνες στο χέρι μου είναι να τους κάνω έξι αιώνες και όχι κενό έξι λεπτών». Από εκεί και πέρα κάθε μέρα ο επερχόμενος θάνατος θα έδινε άλλη αξία στη ζωή του. Αυτούς τους έξι μήνες δεν μίλησε σε κανέναν για το «συμβάν». Φαίνεται ότι δεν ήθελε να αλλάξουν οι δικοί του συμπεριφορά απέναντί του σκεπτόμενοι τον θάνατο, όπως εκείνοι τον εννοούσαν.

Καθώς έφτανε η Άνοιξη, η καρδιά του έσφιγγε όλο και πιο πολύ. Την τελευταία βραδιά της ζωής του, ξύπνησε η νύφη του η Δέσποινα, και τον είδε να κλαίει με λυγμούς.

Το βράδυ που η συνείδηση κοιμάται και τα ηνία τα παίρνουν τα ένστικτα, που σαν τους καλικάτζαρους των Χριστουγέννων αλωνίζουν σε αυτή την άλογη, υποσυνείδητη και μυστήρια χώρα, η ύπαρξη αντιδρά στο να βυθιστεί στα σκοτάδια της απέραντης λήθης. Όταν ξυπνούσε, δεν άντεχε αυτό το βάρος κι έβρισκε λυτρωμό στο κλάμα. «Ο φόβος του θανάτου μας εξουσιάζει τυραννικά όλη μας τη ζωή και μας στερεί την ελευθερία μας, καθώς το μόνο που μας νοιάζει, είναι πώς να του ξεφύγουμε», σκεφτότανε την ημέρα.

– Πατέρα, τι έπαθες, γιατί κλαις; Μπορώ να σε βοηθήσω σε κάτι; Του είπε η γιαγιά μου.

– Όχι, κανείς δεν μπορεί να με βοηθήσει. Πήγαινε να κοιμηθείς. Αύριο θα μάθεις γιατί, απάντησε ο Παπαγιαννούλας.

Ήταν η οδύνη και η θλίψη του χωρισμού αυτών που ονομάζουμε σώμα και ψυχή ή, πιο απλά, θάνατο; Ήταν η νύχτα με το μαύρο της σκοτάδι να απλώνεται παντού - σημάδι του θανάτου - που εναλλάσσεται με τη μέρα; Όλη τη νύχτα ήταν αγκαλιά με τον πόνο, χωρίς να υπάρχει καμιά παρηγοριά.

Όταν η ψυχή και το σώμα αποχωρίζονται, κλαίνε, υποφέρουν, διαμαρτύρονται. Ο αποχωρισμός δεν είναι εύκολος. Αναλογίζομαι τον διάλογο που θα γίνεται:

– Τόσα χρόνια, λέει το σώμα στην ψυχή, σε υπηρετούσα, με τις δικές μου αισθήσεις, τους δικούς μου παλμούς. Εγώ ήμουνα το υλικό μέρος του Εγώ μας, ο αδιάψευστος μάρτυρας του Είναι μας. Το πιο τίμιο και ειλικρινές κομμάτι του Εαυτού μας, γιατί το Σώμα ποτέ δεν ψεύδεται. Μέσα από μένα επικοινωνούσες με το θείο, απολάμβανες το φαγητό, τη μουσική, την ομορφιά, την αγάπη. Μαζί μου ήσουν ενσαρκωμένη. Χόρευες με τα πόδια μου και εκστασιαζόσουνα. Απολάμβανες την ηδονή που από μένα γνώρισες κι ένοιωθες ευτυχισμένη. Καμιά ομορφιά και καμιά ευτυχία δεν υπάρχει έξω από τον κόσμο των αισθήσεων και τώρα εσύ με εγκαταλείπεις, για να με φάνε τα σκουλήκια;

Λίγες ώρες ζωής του είχαν απομείνει του προπάππου μου και το σώμα του δεν το άντεχε. Τι και αν τον καλεί ο Θεός κοντά Του, τι και αν γίνεται ένα με το θείο, το Εγώ πεθαίνει. Γιατί το Εγώ είναι και σώμα και ψυχή μαζί. Αυτό είναι που πεθαίνει. Το σώμα και η ψυχή διασκορπίζονται στο σύμπαν, χωρίς αυτό.

– Δεν σε εγκαταλείπω εγώ, εσύ μ' εγκαταλείπεις γιατί εσύ είσαι το φθαρτό μέρος ης ύπαρξής μας, απαντάει η ψυχή στο σώμα. Εγώ έδινα πνοή, μορφή και χρώμα στις αισθήσεις σου. Κι εγώ πονάω που σε αποχωρίζομαι. Κλαίω κι εγώ μαζί σου, γιατί με σένα είχα ταυτότητα, ενώ τώρα που σε χάνω, χάνω την ταυτότητά μας. Αυτή η ταυτότητα είναι που πεθαίνει. Μήτε συ μήτε γω. Εσύ θα είσαι ύλη και ενέργεια μαζί, *«πυρ το αείζωον απτόμενον μέτρα και αποσβεννύμενον μέτρα»,* κι εγώ θα είμαι ένα με τον Λόγο, από όπου αντλούμε και οι δυο το νόημα για τη συνύπαρξή μας. Ο Λόγος υπάρχει, όταν υπάρχει

σύμπαν. Λόγος και σύμπαν είναι μαζί. Είναι αυτό που συνεχώς μεταβάλλεται - και συγχρόνως αυτό που συγκρατεί και τα δυο ενωμένα - και θύμα αυτής της αλλαγής είναι και το Εγώ μας. Εσύ μου δίνεις την ύλη κι εγώ σου δίνω την αίσθηση της ύπαρξης. Γι' αυτό και πονάμε με αυτόν τον αποχωρισμό. Όμως, αυτό που τώρα θα σου πω, δεν είναι παρηγοριά, ούτε για σένα, ούτε για μένα: ζωή και θάνατος είναι ένα και το αυτό! Κλάψε, κλάψε που με αποχωρίζεσαι, όπως κλαίω τώρα κι εγώ.

Ενοχές τον πιάσανε τον σοφό γέροντα στη σκέψη πως η αδυναμία του να ξεριζώσει τον φόβο και το πένθος που φώλιασαν μέσα του ισοδυναμούσαν με αχαριστία απέναντι στον δημιουργό του και στη χάρη που του δόθηκε να εισακουστούν οι προσευχές του για την παράταση της ζωής του. Η μόνη παρηγοριά για τη συνείδησή του ήταν πως ακόμη και στη ζωή του Χριστού δυο φορές αναφέρεται ο πόνος και το μαρτύριο του χωρισμού του σώματος από την ψυχή. Μια στο Όρος των Ελαιών, όταν προσευχόμενος παρακάλεσε τον Θεό και είπε: *«Ἀπελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τό ποτήριον τοῦτο»* και τη δεύτερη φορά, τη στιγμή που άφηνε την τελευταία του πνοή στον σταυρό, όταν αναφώνησε *«Θεέ, Θεέ, γιατί με εγκαταλείπεις»*, κάτι που μαρτυρούσε τον ύστατο στεναγμό του φθαρτού - συγχρόνως όμως και άφθαρτου για μας - σώματος.

Όλη τη νύχτα τα δάκρυα στέρεψαν για τον Παπαγιαννούλα και ήρθε το πρωί. Το τελευταίο χάραμα ξεπρόβαλε σιγά-σιγά και το ξεχείλισμα αυτής της θλίψης μετουσιώθηκε σε απόλαυση της ζωής, σε χαρά που θα ξαναβρισκόταν με τα αγαπημένα του πρόσωπα, αλλά και σε έναν απέραντο σεβασμό για τον Θάνατο. Εκείνο το χάραμα υποδέχτηκε τον θάνατο αντιμετωπίζοντάς τον μια για πάντα σαν το πιο φυσικό γεγονός κι ένιωσε ότι για μια στιγμή αναστήθηκε. Άλλαξε τη στάση του απέναντι σε αυτόν και άλλαξαν όλα μέσα του και γύρω του μονομιάς. Τον είδε σαν την άλλη όψη του ίδιου νομίσματος, σαν ένα γεγονός όχι απλώς αναμενόμενο και μοιραίο, αλλά σαν ένα αναπόσπαστο στοιχείο της ζωής, που είχε την τύχη να ζήσει μέχρι τώρα. Και τότε ένιωσε απελευθερωμένος και, ταυτόχρονα, λυτρωμένος.

Πήγε στην Εκκλησία κι έκανε τον τελευταίο του όρθρο. Είχε από νωρίτερα πει στον ψάλτη να μην έρθει εκείνο το πρωινό. Ήθελε μόνος του να επικοινωνήσει με τον Θεό για τελευταία φορά μέσα από την ορθρική τελετουργία. Αύριο δεν θα είχε αυτή τη δυνατότητα, γιατί το Εγώ που κουβαλούσε θα έκλεινε τον κύκλο του. Κλείδωσε τον Ναό, για να είναι μόνος του με τον Θεό του.

Όταν τελείωσε ο όρθρος, έκανε έναν περίπατο πέρα στα περιβόλια, όπου υπήρχε μια μεγάλη βελανιδιά, που η ηλικία της μετρούσε πολλούς αιώνες. Πάμπολλες φορές τον είχε φιλοξενήσει κάτω από την πυκνή φυλλωσιά της, όπου καθόταν για να αγναντεύει μακριά και να στοχάζεται. Έτσι κι εκείνο το πρωινό, εκεί κάθισε μόνος να ξαποστάσει.

Άνοιξη ήταν, ένα πανηγύρι ζωής, η κυριαρχία του έρωτα ήταν παντού. Είχε επικοινωνήσει με τον Θεό, λίγο πριν στην εκκλησία, αλλά δεν Τον είχε δει έτσι με τα μάτια του, μέσα στη σιωπηλή και σκοτεινή γωνιά του ναού, τόσο ζωντανά, όπως Τον έβλεπε τώρα. Δεν είχε φανταστεί πως αυτό που θα έβλεπε κάνοντας περίπατο στην εξοχή, θα ήταν το χαμόγελο του Θεού, όπως δεν το είχε ποτέ ξαναδεί. Στα λουλούδια που ανθίζανε, στο βουητό των ζουζουνιών, στο κελάηδισμα των πουλιών, στη μουσική του νερού, που λαλούσε ζωηρά μέσα στο ρέμα. Τον είδε κοντά στον ζευγά που εκείνη την ώρα όργωνε τη γη απέναντι στην πλαγιά, στον χτίστη που έσπαζε τις πέτρες, για να κτίσει το σπίτι του στην άκρη του χωριού. Αν αύριο ζούσε ακόμη, εκεί κάτω από τη βελανιδιά θα έκανε τη λειτουργία. Αλλά δεν είχε χρόνο. Τι κρίμα στ' αλήθεια να αντιλαμβάνεσαι ότι μερικά σπουδαία πράγματα τα συνειδητοποιείς όταν πια είναι αργά...

Σώμα και ψυχή απολάμβαναν μαζί την κάθε στιγμή. Σε λίγο θα χώριζαν οι δρόμοι τους και θα τον άφηναν, χωρίς να υπάρχει γι' αυτόν δρόμος. Εκείνη τη στιγμή ανακάλυψε ο Παπαγιαννούλας κάτι συγκλονιστικό, κάτι που αγνοούσε τόσα χρόνια. Ένιωσε για πρώτη φορά στη ζωή του να διασχίζει την ίδια ώρα συγχρόνως δυο πανέμορφα μονοπάτια. Στο ένα έβλεπαν τα μάτια της ψυχής του και στο άλλο τα μάτια του σώματος. Τι μαγεία! Αλλά και τι παράλειψη, να μην το έχει ανακαλύψει νωρίτερα για να το ζει καθημερινά! Τι τραγικό λάθος να λέμε πως η Ζωή είναι ένα

μονοπάτι! Δυο πόρτες έχει η ζωή, αυτό το ξέρουμε, όμως τα άγνωστα μονοπάτια που οδηγούν στην είσοδο και στην έξοδο είναι ταυτόχρονα δύο, μπλεγμένα το ένα με το άλλο...

Καθώς σηκώθηκε να φύγει, για να επιστρέψει στο σπίτι όπου τον περίμεναν οι δικοί του, μύρισε βαθειά το άρωμα της αιωνιότητας της βελανιδιάς κι έριξε το τελευταίο αποχαιρετιστήριο βλέμμα του. Ενώ σε όλη του τη ζωή έβλεπε μπροστά του αυτό το θεόρατο, αιωνόβιο δέντρο, τώρα που ο δικός του θάνατος πλησίαζε, διερωτήθηκε: «Πού να βρίσκεται άραγε το μυστικό της μακροβιότητας αυτού του δέντρου;». «Στο σπόρο του πρέπει να είναι», είπε μέσα του, θαυμάζοντας τον Θεό για το μεγαλείο που περικλείουν τα μικρά πράγματα.

Το πρωί, πριν φύγει για τον όρθρο, ο Παπαγιαννούλας είχε διαμηνύσει σε όλα τα μέλη της οικογένειάς του να μη λείψει κανείς τους από το μεσημεριανό τραπέζι και είχε ειδοποιήσει όλους τους στενούς συγγενείς να μαζευτούν το απόγευμα στον μεγάλο οντά του σπιτιού τους.

– Θα σας ανακοινώσω κάτι σημαντικό. Να μη λείψει κανείς, είπε.

Μετά από αυτόν τον περίπατο, η θλίψη καταλάγιασε και η ειρήνη επανήλθε στην ψυχή του. Η συμφιλίωση με τον θάνατο τον έκανε να νιώσει για πρώτη φορά συνειδητά αυτό το σπάνιο αίσθημα, που είναι η απουσία λύπης και η απουσία χαράς. Ένα κενό γεμάτο σοφία, η πιο λυτρωτική εμπειρία.

Στο μεσημεριανό τραπέζι δεν έλειπε κανείς. Τώρα που το τέλος του έφτασε και για τον ίδιο, σφίχτηκε η καρδιά του, που έλειπε ο άλλος του ο γιος. Όμως μπροστά στη θέα των δικών του ανθρώπων είδε όλους τους εφήμερους θησαυρούς που αγωνίστηκε και πέτυχε στη ζωή του να αποκτούν νόημα, είδε με ευχαρίστηση το είναι του να ρέει μέσα στο αίμα των εγγονών του. «Μπορεί να σβήσω σε λίγο», σκέφτηκε, «αλλά, μέσα από σας δεν θα πεθάνω».

Δίπλα στο πιάτο του υπήρχε ένα καρβέλι ψωμί κι ένα ποτήρι νερωμένο, κόκκινο κρασί. Βουτούσε το ψωμί στο κρασί και απολάμβανε την τελευταία του μεταλαβιά. Το ήξερε πως σε λίγες ώρες οι αισθήσεις θα έσβηναν από τα μάτια της ζωής του και ποιος ξέρει τι να τον περίμενε...

Είχε αποχαιρετίσει με τον καλύτερο τρόπο εκείνο το πρωινό τούτο τον κόσμο και ήταν σίγουρος πως, το βράδυ που η νύχτα με το σκοτάδι θα άπλωνε τη μαύρη σκέπη της παντού, ένα αόρατο φως θα οδηγούσε την ψυχή του κοντά σε μια φωτεινή έξοδο, την ίδια στιγμή όμως και μια ζοφερή σκέψη διαπέρασε ταυτόχρονα τον νου του, μήπως και η ψυχή του θα ταξίδευε στης παντοτινής ανυπαρξίας το τρομακτικό σκοτάδι.

Έδιωξε όμως με δύναμη τη σκέψη του μακριά και αυτή ξεθώριασε μονομιάς. Τούτη την ώρα, που οι αισθήσεις του έγιναν νοερές οπτασίες για να ξεχυθούν στον ωκεανό της σιωπής, είδε ξανά τον Θεό μέσα στα υγρά μάτια των απογόνων του και μια απέραντη ευτυχία καθρεφτίστηκε στο βλέμμα του, που δεν άφηνε καμιά αμφιβολία στα αγαπημένα του πρόσωπα πως ο αφέντης της οικογένειας ήταν ευτυχισμένος. Η στιγμή του θανάτου είναι η υπέρτατη στιγμή της ζωής. Θυμήθηκε πως όταν ο Σωκράτης ήπιε το κώνειο και άρχισε σιγά-σιγά να παραλύουν τα πόδια του, μόλις πριν από το μεγάλο τέλος, είπε στον μαθητή του τον Κρίτωνα: «*Χρωστάμε έναν κόκορα στον Ασκληπιό, να Του τον προσφέρετε, Κρίτωνα, να μην το αμελήσετε*». Γιατί άραγε αυτή την ύστατη στιγμή ο Σωκράτης να ήθελε να ευχαριστήσει τον Ασκληπιό, τον θεό της υγείας και της θεραπείας; Φαίνεται ότι για τον φιλόσοφο εκείνη η στιγμή ήταν το τελευταίο βήμα στον δρόμο για την υπέρτατη θεραπεία! Την ίδια ευγνωμοσύνη ένιωθε και αυτός τώρα.

Το απόγευμα, όλοι οι συγγενείς ήταν συγκεντρωμένοι στον οντά. Ο αφέντης φάνηκε στο κελάρι με μια έκφραση στο πρόσωπο, που τούς θύμιζε άγιο, όπως αυτές των βυζαντινών αγιογραφιών. Ψηλός, επιβλητικός, με μια άσπρη γενειάδα, που έπεφτε μέχρι το στήθος του. Η ματιά του ήταν απόμακρη σαν τον γλυκό θάνατο και ζεστή από αγάπη για τους δικούς του, τις γνώριμες αδελφικές υπάρξεις, που τον συντρόφευαν τόσα χρόνια. Κάθισε στο κάθισμά του και όλοι τον κοιτούσαν περίεργα, με μια απορία στα μάτια, την ώρα που τους έλεγε:

– Παιδιά μου, ήρθε ή ώρα να πω το τελευταίο αντίο, ήρθε η ώρα για να φύγω. Είχα ένα κάλεσμα από τον Θεό τον περασμένο Οκτώβρη, για να με πάρει μαζί Του. Ένιωσα πως δεν ήμουν έτοιμος να φύγω και ο θάνατος με τρόμαζε. Το Φθινόπωρο

πάντα με γέμιζε μελαγχολία. Στη ζωή μου ονειρευόμουν να πεθάνω την Άνοιξη. Τότε που γιορτάζουμε τον θάνατο του Χριστού, αλλά και την ανάστασή του. Μόνο η Άνοιξη μπορεί να τα συνδυάσει αυτά τα δύο. Έξι μήνες ζήτησα παράταση από τον Θεό και μου την έδωσε. Χτες το βράδυ, ήρθε το κάλεσμα για μένα και είμαι έτοιμος να φύγω. Έξι μήνες πάλευα να συμβιβάσω τη ζωή με το τέλος της. Έκλαψα, ξενύχτησα πολλά βράδια, αλλά τελικά τα κατάφερα. Αυτό που κατάλαβα είναι να μην εχθρευόμαστε τον θάνατό μας, αλλά να γινόμαστε φίλοι του.

Σηκώθηκε από το κάθισμα αργά και τότε όλοι τους πετάχτηκαν σαν ελατήρια με δάκρυα στα μάτια. Σαν πατριάρχης έμοιαζε με εκείνη τη μακριά κατάλευκη γενειάδα του. Προχώρησε μπροστά στον καθένα, έκανε μια μετάνοια και μετά τον ασπαζόταν. Μόλις τελείωσε τον χαιρετισμό, τους ορμήνεψε μέχρι την επομένη το πρωί κανείς να μη μπει στο δωμάτιό του. «Θα κοιμηθώ, αλλά δεν θα ξυπνήσω, για να είμαι κοντά σας, όπως συνέβαινε μέχρι σήμερα».

Με αργό βηματισμό πλησίασε την πόρτα του οντά και, καθώς την άνοιγε, ξεπρόβαλαν οι απογευματινές αχτίνες του ήλιου - που εκείνη την ώρα ήταν στη δύση του - και εισέβαλαν από το μεγάλο παράθυρο με τις εκθαμβωτικές αποχρώσεις και τις λεπτές, πολύχρωμες ραβδώσεις τους. Έμοιαζαν σαν να συναγωνίζονταν η μια την άλλη, τη στιγμή που έδιναν στο διερχόμενο σώμα του τη μορφή ενός χρυσαφένιου ήσκιου, που έμοιαζε να βυθίζεται μαζί με το ηλιοβασίλεμα του αιώνιου ουρανού μέσα στην κάμαρα, όπως στο μυστήριο της Ανάληψης.

Τα βλέμματα όλων ήταν καρφωμένα στην τελευταία αυτή αυλαία της ζωής του, πλημμυρισμένα από δάκρυα και αγάπη. Κανείς τους δεν πήγε κείνο το βράδυ για ύπνο. Άναψαν όλα τα καντήλια και ο γιος του, ο Παπαβαγγέλης, διάβαζε τη μεσονύχτια ακολουθία και όλοι τους προσεύχονταν στον Θεό. Το πρωί τον βρήκαν με μια γλυκιά αγαλλίαση στο πρόσωπό του.

Αυτή η συγκλονιστική ιστορία είναι πέρα για πέρα αληθινή, όπως μου την αφηγήθηκαν ο παππούς μου και η μάνα μου, αλλά και όπως τη φιλτράρισα μέσα από την προσωπική μου ματιά και φιλοσοφία.

Η άλλη μου η πλευρά - Παιχνίδι της μοίρας

Με αυτό το γενεαλογικό δένδρο και με αυτές τις προγονικές ιστορίες του, είμαι γονιδιακά και πολιτιστικά πλαισιωμένος.

Εύκολα όμως μπορεί να αναρωτηθεί κανείς: μα δεν είχες πατέρα; Πατέρας μου ήταν ο παππούς μου, αλλά βιολογικός μου πατέρας ήταν ο καπετάν Τσάκαλος, ένας καπετάνιος της Εθνικής Αντίστασης, που τον εκτιμούσε πολύ ο Άρης Βελουχιώτης.

Δεν ξέρω πολλά πράγματα για τους προγόνους του πατέρα μου. Κανείς δεν μου μίλησε γι' αυτούς. Το μόνο που ξέρω είναι ότι ο παππούς μου, από την πλευρά του πατέρα, παντρεύτηκε μετά από μία εξαπάτηση, που μπορούσε εύκολα να γίνει εκείνη την εποχή. Υποθέτω όμως ότι θα πρέπει είτε να ήταν αφελής είτε να έδινε την εντύπωση στους άλλους ότι θα μπορούσαν να του στήσουν μία τέτοια παγίδα.

Κάποιος είχε κάνει προξενιό στον παππού μου μια κοπέλα από το Μπόζοβο. Εκείνος πήγε, την είδε, του άρεσε πολύ και αποφάσισε να την παντρευτεί. Ορίσανε στο άψε-σβήσε και τη μέρα του γάμου.

Την εποχή εκείνη οι νύφες φορούσαν μια μαντίλα που σκέπαζε το πρόσωπό τους. Σκέπη τη λέγανε αυτή τη μαντίλα. Τη φορούσε η νύφη μέχρι τη στιγμή που θα τελείωνε η τελετή του γάμου. Οι γάμοι άρχιζαν την Παρασκευή και τελείωναν τη Δευτέρα το πρωί. Την Κυριακή το απόγευμα κατέφθασε και η νύφη με το σόι της και με την προίκα της φορτωμένη στα ζώα. Πλησίασε κατ' ευθείαν στην Εκκλησιά, όπου την περίμενε ο γαμπρός, καβάλα στο άλογό του.

Στο τέλος, και αφού ολοκληρώθηκε η τελετουργία του γάμου, η νύφη με το δεξί της χέρι ξεσκέπασε το πρόσωπό της από τη σκέπη. Τρόμαξε ο γαμπρός από την ασχήμια της, αλλά και όλο το σόι του γαμπρού έμεινε έκπληκτο από το γεγονός ότι ένα τέτοιο παλικάρι παντρευόταν αυτό το σκιάχτρο. Το μυαλό του γαμπρού σάστισε κι έμεινε άναυδος για μια στιγμή. Τότε συνειδητοποίησε ότι δεν ήταν αυτή που είδε όταν συμφώνησαν στο προξενιό, αλλά η αδερφή της, μια πανάσχημη κοπέλα. Κάποιος μάλιστα του είχε ψιθυρίσει ότι κανείς δεν την έπαιρνε, όχι μόνο για την ασχήμια της, αλλά και για τον κακό της χαρακτήρα. Αντί για τον άγγελο

που όλο τον καιρό ονειρευόταν στο μυαλό του, είδε τον διάβολο με τη μορφή γυναίκας, οπότε βγαίνει έξω, καβαλικεύει το άλογό του, δίνει μια δυνατή βιτσιά και αρχίζει να τρέχει, χωρίς να ξέρει πού πάει. Τότε τον ακολούθησαν οι συγγενείς της νύφης, τον σταμάτησαν και προσπάθησαν να του πουν πως τώρα το μυστήριο έγινε και ότι είχε δεσμευτεί μπροστά στον Θεό και θα ήταν αμαρτία να μην τη δεχτεί ως γυναίκα του. Ας φρόντιζε να τη δει ξανά πριν μπουν τα στέφανα!. «Αν την αφήσεις θα σε σκοτώσουμε», του διαμήνυσαν.

Η ανθρώπινη απάτη και πονηριά είχαν πλέον νομιμοποιηθεί μέσα από τη θρησκεία. Η πίστη στη θρησκευτική τελετή του γάμου ερμηνευόταν ως τυφλή υπακοή στους τύπους και την τυφλή υποταγή. Δέχτηκε ο παππούς μου το γεγονός αυτό σαν το πεπρωμένο του, σαν το μοιραίο που δικαιολογούσε την ήττα του. Δεν αγωνίστηκε καν για τη λευτεριά του. Η ιστορία αυτή δεν μου άφησε καθόλου καλή εντύπωση για αυτόν τον παππού μου.

Αυτό το γεγονός γνωρίζω μόνο από την ιστορία των προγόνων του πατέρα μου και ακόμη μερικές σκηνές από τη φοβερή αυτή άσχημη γυναίκα, που ήταν γιαγιά μου και που έχω την αίσθηση πως την κουβαλάω και αυτή μέσα μου. Οι γονείς της γιαγιάς μου θα πρέπει να την αγαπούσαν μια και σκηνοθέτησαν όλη αυτή την απάτη, προκειμένου να αποκατασταθεί η κόρη τους, εκτός και αν ήθελαν να απαλλαγούν από την παρουσία της στην οικογένεια αν, δηλαδή, δεν την άντεχαν ούτε οι ίδιοι γονείς της και δεν ήξεραν τι να την κάνουν.

Πάντα με προβληματίζε η ιδέα ότι η φτώχεια και η ασχήμια συνδέονται με την κακία. Ο Πλάτων λέει πως «*κανείς δεν είναι εκούσια κακός, αλλά γίνεται κακός εξαιτίας του σώματός του ή από λαθεμένη ανατροφή και παιδεία. Αυτά τα ελαττώματα είναι απεχθή σε όλους κι έρχονται χωρίς οι ίδιοι να το ξέρουν*». Καμιά κακία και βία δεν υπάρχει χωρίς κάποιες αιτίες, που να τις δικαιολογούν. Το παιδί που κακοποιείται από τους γονείς του, το ίδιο με τη σειρά του, θα κακοποιήσει ένα άλλο αδύναμο πλάσμα, ένα παιδί ή ένα ζωάκι. Και η ξεχωριστή ασκήμια είναι μια ατυχία που σου προξένησε η φύση, χωρίς εσύ να φταις και χωρίς να μπορείς εύκολα να κάνεις τους άλλους να αλλάξουν και να σε βλέπουν αλλιώς.

Αν υπήρχε αγάπη από τους γονείς της, ίσως να είχε και διαφορετική συμπεριφορά. Η στέρηση αυτή των γονιών ίσως να επηρέασε και τη συμπεριφορά του πατέρα μου, που δεν ήξερε πώς να αγαπάει την οικογένεια και τα παιδιά του, μόνο το πώς θα κέρδιζε τη συμπάθεια ή την εκτίμηση του κοινωνικού του περίγυρου, ακόμη και των άγνωστων σε αυτόν ανθρώπων, έχοντας από μικρός χάσει τον προσανατολισμό της προσωπικής του πυξίδας.

Έκανε η γιαγιά μου τέσσερα αγόρια κι ένα κορίτσι. Η «κακή» γιαγιά μου τα παιδιά της τα ανέθρεψε σαν αγριοκάτσικα και στο χωριό τα αποκαλούσαν «τσακαλάκια». Γι' αυτό και ο πατέρας μου είχε το παρατσούκλι «Τσάκαλος» και στον αντιστασιακό αγώνα τον αποκαλούσαν καπετάν - Τσάκαλο.

Ο βιολογικός μου πατέρας

Γνώρισα τον πατέρα μου, για πρώτη φορά, όταν ήμουνα δέκα χρονών. Είχε προηγουμένως επιστρατευτεί στον αλβανικό πόλεμο και μετά πήρε μέρος στο ΕΑΜ, ενάντια στον κατακτητή. Στη γνωστή Μάχη της Μερίτσας, που προανέφερα, έπαιξε σημαντικό ρόλο. Με την παράδοση των όπλων από το ΕΑΜ, οδηγήθηκε, χωρίς καλά - καλά να το καταλάβει και ο ίδιος, στον εμφύλιο. Στα βουνά, στα λαγκάδια, στις νυχτερινές πορείες και στους αγώνες αντρώθηκε μέσα σε μια άγρια «συντροφική» ζωή, παρατεί-νοντας την απουσία του από την οικογένεια και θεωρώντας ότι ήταν ταγμένος σε έναν ανώτερο κοινωνικό και συντροφικό σκοπό.

Ο πατέρας μου στη Γυάρο.

Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, παραδόθηκε στους αντιπάλους του. Δικάστηκε σε στρατιωτικό δικαστήριο και ο Βασιλικός Επίτροπος πρότεινε να καταδικαστεί «επτάκις εις θάνατον». Τελικά όμως η απόφαση ήταν «ισόβια κάθειρξη». Ως φυλακισμένος εκτοπίστηκε στο νησί Γυάρο, όπου έμεινε μέχρι το 1953.

Στην αυτοβιογραφία του αναφέρονται τα βασανιστήρια που υπέστη από διεστραμμένους φύλακες. Είναι τρομερό να διαβάζεις ότι, εκείνοι που έδωσαν τη ζωή τους και αντιστάθηκαν στον κατακτητή, βασανίζονταν από αυτούς που είχαν συνεργαστεί με τους Γερμανούς.

Όταν επέστρεψε από τις φυλακές, η χαρά μου ήταν απερίγραπτη. Όλα τα παιδιά στο χωριό είχαν πατέρα. «Τώρα θα έχω κι εγώ και θα με προστατεύει από τους κακούς, που με κλωτσούσαν, σαν ένα κομμουνιστικό αποπαίδι», σκεφτόμουν.

Δυστυχώς όμως, γρήγορα διαψεύστηκα. Ο πατέρας μου ήταν καλός για τον κόσμο, αλλά όχι για την οικογένειά του. Όταν βγήκε από τη φυλακή, δεν εγκαταστάθηκε στο χωριό από φόβο μήπως δολοφονηθεί από κανέναν της αντίπαλης παράταξης. Ο τόπος ήταν πολύ μικρός γι' αυτόν. Μετά από δυο χρόνια, ήρθε πούλησε κάποια υπάρχοντα της οικογένειας και άνοιξε ένα μικρομάγαζο, παντοπωλείο και καφενείο μαζί. Η παρουσία του στο σπίτι μόνο αναστάτωση μάς δημιουργούσε και ήταν ανεπιθύμητη και στα δυο του αγόρια. Δεν τον χωρούσε ο τόπος. Έκλεισε το μαγαζί, ξεπούλησε όσα μπορούσε κι έφυγε να κάνει διάφορες δουλειές σε άλλα μέρη. «Αύριο μπορεί να έρθει ο πατέρας σου», έλεγε κάποιες φορές η μάνα μου, κι εγώ πήγαινα στην Παναγιά κι έκανα μετάνοιες και προσευχές παρακαλώντας Την να μην επιστρέψει στο σπίτι. Το σπίτι θα γέμιζε φόβο, διαμάχες, αρνητισμό, αγριάδα. Δεν βρίσκαμε μιας στιγμής ησυχία και δεν μπορούσα να βλέπω τη μάνα μου να υποφέρει.

Σπάνια - αλλά πολύ σπάνια - υπήρχαν και καλές στιγμές μαζί του, σαν κάποιες σπίθες από το καταχωνιασμένο στα βάθη της ψυχής του πατρικό ένστικτο, που έφταναν πού και πού μέχρι την επιφάνεια, ανακατεμένες με το κάρβουνο και τη στάχτη μιας αλλοτριωμένης ζωής. Εκείνο που μου έκανε πάρα πολύ καλό, ήταν ότι μου έφερε ένα δώρο από τις φυλακές, ένα βιβλίο με τίτλο «Πρακτική Αριθμητική» του Μπαρμπαστάθη. Αυτό ίσως υπήρξε κομβικό σημείο της εξέλιξής μου στο σχολείο. Το κατάπια κυριολεκτικά. Έμαθα να λύνω προβλήματα αριθμητικής. Ήταν ένα διαβατήριο, που θα με βοηθούσε αργότερα, παρά τις δυσκολίες και τις εκπαιδευτικές μου στερήσεις, να βρω τον δρόμο

μου. Ζητούσε ο πατέρας μου από μένα να κάνω γρήγορα τις αριθμητικές πράξεις των λογαριασμών του μικρού μαγαζιού του και όλο μου έκανε ξαφνικές ερωτήσεις για να λύνω εμπειρικά μαθηματικά προβλήματα. Ο τρόπος που το έκανε ήταν για μένα βασανιστικός, από την άλλη μεριά, όμως, με ωφέλησε τελικά, αφού με προετοίμασε για τις δυσκολίες του σχολείου.

Ένα άλλο γεγονός που θυμάμαι, ήταν τον καιρό που ήμουνα στην πρώτη τάξη του Γυμνασίου Καλαμπάκας και ο πατέρας μου είχε ανοίξει εκεί ένα υποτυπώδες κατάστημα τροφίμων. Ο Γυμνασιάρχης μάς είχε πει ότι είχε κανονίσει να πάμε στον κινηματογράφο και κάθε παιδί έπρεπε να έχει μισή δραχμή για να παρακολουθήσει το έργο. Δεν ήξερα καν τι σήμαινε κινηματογράφος. Ρώτησα ένα συμμαθητή μου τι ακριβώς είναι.

– Να, λέει, κάποιοι παίζουν ένα έργο. Όπως παίζουμε εμείς στο διάλειμμα και οι άλλοι μας βλέπουν. Τους βλέπεις στον τοίχο, σαν να είναι ζωντανοί, αλλά αυτοί δεν είναι ζωντανοί.
– Τι είναι; Πεθαμένοι; Τον ρωτάω.
– Όχι ρε, μπορεί και να είναι ακόμα ζωντανοί, αλλά δεν είναι εκεί, είναι κάπου αλλού.
– Και πώς γίνεται αυτό, να είναι αλλού και να παίζουν αλλού;
– Δεν ξέρω, αλλά αυτό κάνει ο κινηματογράφος.

Πήγα κι εγώ στον πατέρα μου και του ζήτησα μισή δραχμή για να δω αυτό το παράξενο φαινόμενο.

– Δεν έχω, φύγε, μου λέει.
– Ε! Αφού ξέρω, έχεις. Δεν σου ζήτησα και τίποτα άλλο.
– Φύγε από δω σου είπα, άσε με ήσυχο!

Και κάνει μια με το χέρι του, να με διώξει πιο πέρα.

– Για να καπνίζεις τσιγάρα, έχεις. Για να δώσεις στο παιδί σου ένα τόσο μικρό ποσό, δεν έχεις, του λέω.

Ε! τι ήταν να το πω αυτό… Ξύπνησε η κακιά γιαγιά μέσα του, άρπαξε ένα σανίδι που βρέθηκε παραδίπλα και άρχισε να με κυνηγάει με μανία στο μαγαζί.

Δίπλα στο μαγαζί του πατέρα μου ήταν ένα βιβλιοπωλείο, του οποίου ο ιδιοκτήτης, ονόματι Μπέλλος, με ήξερε και με συμπαθούσε πολύ. Μου δάνειζε διηγήματα και παραμύθια να διαβάζω.

Δεν τα άντεχα άλλο εκείνα τα συναξάρια και τους βίους των αγίων και μάλιστα στη βυζαντινή γραφή. Με μελαγχολούσαν μόνο, χωρίς να μου δίνουν τίποτα το ιδιαίτερο. Ενώ με τα διηγήματα και τα παραμύθια έχτιζα κόσμους παραμυθένιους, ονειρευόμουνα άλλους τόπους κι έβαζα πείσμα μέσα μου πώς κι εγώ κάποτε θα γινόμουν σπουδαίος άνθρωπος. Πολλές φορές τα μυαλά μου έπαιρναν αέρα και για μέρες ολόκληρες ταυτιζόμουν με τον ήρωα του παραμυθιού. Βάδιζα και ονειρευόμουνα. Ήταν οι πιο ευτυχισμένες μου στιγμές. Πολύ γρήγορα όμως προσγειωνόμουν. «Πού πας, ξυπόλητος στα αγκάθια…» έλεγα στον εαυτό μου.

Αυτό που με σκότωνε σε κάτι τέτοιες στιγμές, ήταν η προσβολή της αξιοπρέπειάς μου. Η μάνα μου ποτέ δεν είχε σηκώσει χέρι πάνω μου, παρόλο που κάτι τέτοιο ήταν στο χωριό μου συνηθισμένο φαινόμενο την εποχή εκείνη.

Μια φορά, μικρός, είχα πει μια άσχημη λέξη και η γιαγιά μου πήγε να μου βάλει πιπέρι στη γλώσσα, για να μην την ξαναπώ. Εκείνη τη στιγμή ερχόταν ο παππούς μου στο δωμάτιο. Μπαίνει στη μέση και βάζει μια κατσάδα στη γιαγιά μου, γι' αυτό που πήγαινε να κάνει! «Δεν θα μάθει το παιδί με αυτόν τον τρόπο να μην λέει άσχημες λέξεις, πρέπει να του εξηγήσεις γιατί αυτή η λέξη δεν είναι καλή. Πού να ξέρει το παιδί!», της έλεγε. Με πήρε κατόπιν από το χέρι και κατηφορίσαμε τον δρόμο για το Μοναστήρι. Στον δρόμο μού εξηγούσε ότι υπάρχουν ορισμένες λέξεις που δεν πρέπει να τις λέμε. Προσβάλλουν τους άλλους, προσβάλλουν όμως και την ίδια μας την οικογενειακή αγωγή. Αυτές ήταν οι σχέσεις μου και με τη μάνα και με τον παππού μου. Δεν ήξερα τι σημαίνει ξύλο. Την αγριάδα αυτή του πατέρα μου την ταύτιζα με εκείνη των συγχωριανών μας, που με βαρβαρότητα και μισαλλοδοξία με κακομεταχειρίζονταν σαν παιδί χωρίς πατέρα, που έλλειπε στις φυλακές και τις εξορίες.

Την ώρα που με κυνηγούσε ο πατέρας μου, άκουσε φωνές ο κ. Μπέλλος, ο ιδιοκτήτης του διπλανού βιβλιοπωλείου κι έτρεξε μονομιάς. Μπαίνοντας ανάμεσά μας άρπαξε τη σανίδα από τα χέρια του πατέρα μου λέγοντας:

– Δεν ντρέπεσαι βρε παλιάνθρωπε, που ο Θεός σού έδωσε ένα παιδί μάλαμα κι εσύ το κυνηγάς να το δείρεις; Φτου σου

ξεδιάντροπε.

Με πήρε τότε παράμερα ο κ. Μπέλλος και, πιάνοντάς με από τον ώμο, με ρώτησε:

– Τι συνέβη πάλι και θέλει να σε δείρει;

Αφού του εξιστόρησα το γεγονός, είπε:

– Το γαϊδούρι, δεν ντρέπεται καθόλου!

Και ανοίγει το συρτάρι του ταμείου και μου δίνει μια δραχμή για να πάω στον κινηματογράφο. Μα εγώ αρνήθηκα να την πάρω.

– Όχι, του είπα, δεν θέλω να πάω. Δανείστε μου μόνο ένα βιβλίο. Θα το προσέχω, δεν θα το λερώσω, για να μπορείτε να το πουλήσετε.

– Διάλεξε μόνος σου, μου λέει, και πάρε όποιο θέλεις.

Ήθελα μετά από το γεγονός αυτό να ταξιδέψω κάπου αλλού, όπου η αγάπη ζει και βασιλεύει, να ταυτιστώ με έναν ήρωα, που μπόρεσε και ξέφυγε από τη δυστυχία και που κάποια στιγμή οι ευχές του πραγματοποιήθηκαν.

Η μάνα και τα αδέρφια μου γρήγορα διέγραψαν από τη ζωή τους τον πατέρα μου. Η μάνα μου έλεγε πως ο πατέρας μου έχει πολύ μυαλό, μα δεν το έχει μέσα στο κεφάλι του, αλλά έξω από αυτό. Και βέβαια, άμα το έχεις απέξω από το κεφάλι σου, το μυαλό αυτό είναι αλλού και δε συνδέεται με τα καθημερινά πράγματα της καρδιάς.

Η αδερφή μου τον αγαπούσε τον πατέρα της και ας της δημιουργούσε μπελάδες πολλές φορές, με τις απαιτήσεις και την απονιά του. Εγώ της έλεγα πάντα: «Κράτα τις αποστάσεις σου, μην τον αφήνεις να σε εκμεταλλεύεται, θα σου κάνει κακό» μα εκείνη μου απαντούσε: «Πατέρας μου είναι, τι να κάνω;».

Τελικά δεν άντεξε τις επιπόλαιες και συμφεροντολογικές συμπεριφορές του και, στο τέλος, τον διέγραψε κι εκείνη.

Προσωπικά όμως, ποτέ δεν τον διέγραψα εντελώς. Τον απέρριψα ως οικογενειάρχη, ως πατέρα, αλλά όχι ως άνθρωπο. Ήταν αγωνιστής στην εθνική αντίσταση. Αυτός θα πρέπει μάλλον να ήταν γεννημένος κομμουνιστής, αφού είχε γνήσια ταξική συνείδηση και συμπεριφορά. Δεν ξεχώριζε τους ανθρώπους σε μορφωμένους και αμόρφωτους, σε πλούσιους και φτωχούς.

Έκανε την ίδια χαρά, όταν συναντούσε έναν σκουπιδιάρη ή έναν βουλευτή. Πίστευε μέχρι που πέθανε στον άνθρωπο και ήταν ευάλωτος στις ιστορίες κακοτυχίας του καθενός. Δεν απογοητευόταν και στις περιπτώσεις ακόμα που, από δική του αφέλεια, τον εξαπατούσαν. Πήγε κι έδωσε ένα τρομερά μεγάλο ποσό για την εποχή εκείνη, κάπου 5. 000 δρχ., για να βγάλει από τη φυλακή τον πιο θανάσιμο εχθρό του, τον Σαλόγιωργα. Θυμάμαι που η μάνα μου του έλεγε:

– Ρε ηλίθιε, με αυτά τα χρήματα θα μπορούσαμε να αγοράσουμε το καλύτερο οικόπεδο στην Καλαμπάκα για τα παιδιά μας κι εσύ τα χαρίζεις στον εχθρό μας; Αυτός είναι ένας παλιάνθρωπος, ένας εγκληματίας. Είναι στη φυλακή, γιατί μαχαίρωσε τον ίδιο του τον ανιψιό. Μας έκαψε το σπίτι. Εμένα με κυνηγούσε να με σκοτώσει και κοιμόμουνα τα βράδια σε σπηλιές και στα λαγγάδια για να μη με βρει τη νύχτα και μου επιτεθεί. Ήρθε στο στρατιωτικό δικαστήριο που δικαζόσουνα κι έλεγε όλο ψέματα. Αυτός πρέπει να σκότωσε και τον Παναγιώτη τον άνδρα της αδερφής μου με τις σαράντα μαχαιριές. Σου έστησε ενέδρα για να σε σκοτώσει κι έλεγε ότι θα σου έβγαζε την καρδιά έξω και θα την κρεμούσε μαζί με το κεφάλι στην πλατεία. Αλλά ο Θεός σε έσωσε, γιατί την τελευταία στιγμή εκείνος έβηξε, τον πήρες είδηση έτσι όπως ήτανε κρυμμένος μέσα στους θάμνους και γλύτωσες σαν από θαύμα. Πες μου γιατί το κάνεις αυτό;

– Για να τον εκδικηθώ, απάντησε εκείνος.

Θες από αδυναμία και υπερηφάνια, θες από στέρηση καλής παιδικής ηλικίας, θες από ματαιοδοξία και ανάγκη για καλή υστεροφημία; Η εικόνα του στα μάτια του κόσμου τον ένοιαζε πάνω από όλα.

Ήταν πραγματικά πολύ έξυπνος. Σαν άλλος Ζορμπάς, συλλάμβανε πρωτοποριακά πράγματα. Αλλά δεν τα κατοχύρωνε ποτέ. Τον διέκρινε η εμπιστοσύνη στους άλλους και παρασυρόταν από τα ωραία τους λόγια. Έτσι συνέχεια τον άκουγα να τα βάζει με κάποιους άλλους που τον είχαν εξαπατήσει και να θυματοποιεί τον εαυτό του για διάφορους λόγους. Κάποτε, για παράδειγμα, επινόησε τη σύνθεση παραγωγής υγρού σαπουνιού για οικιακή χρήση, πριν καλά-καλά αυτό κυκλοφορήσει στην Ελλάδα. Του

άρεσε πολύ η χημεία. Είχε φτιάξει και δικό του αυτοσχέδιο εργαστήριο. Μόλις το πέτυχε, το ανακοίνωσε στους φίλους του και αυτοί του κλέψανε την ιδέα και, με τα χρήματα που επένδυσαν, τον έκαναν πέρα και έγιναν πάμπλουτοι.

Μια άλλη φορά στα Τρίκαλα, υπήρχε μια μεγάλη βιομηχανία παραγωγής βελεντζών από μαλλιά προβάτων. Τους έμεναν όμως απόβλητα από την παραγωγή, που οι βιομήχανοι πλήρωναν για να πεταχτούν. Παρουσιάστηκε λοιπόν στους ιδιοκτήτες και είπε: «Δεν χρειάζεται να πληρώνετε για να τα πετάτε, θα τα παίρνω εγώ». Χωρίς να έχει κατοχυρώσει αυτό το δικαίωμα με την υπογραφή ενός συμφωνητικού, τούς αποκάλυψε, με την αφέλεια που τον διέκρινε, ότι θα τα εμπορευόταν εκείνος πουλώντας τα σε μια βιομηχανία χαρτοποιίας στην Πάτρα. Αυτό ήταν. Δεν του τα ξαναέδωσαν, αφού μπορούσαν οι ίδιοι να τα πουλήσουν απευθείας με κέρδος και χωρίς κόστος.

Αυτή ήταν η ιστορία της οικογένειάς μου κι έτσι βρέθηκα στον κόσμο. Βέβαια μέσα μου έχουν στήσει τον χορό σε γονιδιακό ρυθμό και πολλοί άγνωστοι πρόγονοί μου, αλλά ως πολιτιστική ύπαρξη αυτό είναι το πλαίσιό μου.

Διοικητήριο του ΕΑΜ στην περιοχή μας με αρχηγό τον καπετάν Αδαμάντιο (Ηλίας Καφαντάρης) μπροστά στο μέσο.
Ο πατέρας μου καπετάν Τσάκαλος στο μέσο τελευταία σειρά.